

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

Prostorni identitet Trešnjevke: preobrazba arhitekture i svakodnevice

Studentica: Lana Harjaček

Mentorica: dr.sc. Jasna Galjer

ZAGREB, 2019.

Temeljna dokumentacijska kartica

Diplomski rad

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

PROSTORNI IDENTITET TREŠNJEVKE: PREOBRAZBA ARHITEKTURE I SVAKODNEVICE

Spatial Identity of Trešnjevka: the transformation of architecture and everyday life

Lana Harjaček

SAŽETAK

Problematika kojom se ovaj rad bavi polazi od dinamike međusobnog utjecaja prostora i njegovog potrošača, to jest, društva, na konkretnom urbanom primjeru zagrebačke Trešnjevke. Preobrazbe arhitekture i svakodnevice na Trešnjevci, a posljedično i njezinog prostornog identiteta, mogu se podijeliti u nekoliko faza. Prva faza obuhvaća period od druge polovice 19. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata, kad se identitet ovog područja zbog gradnje željezničke pruge i industrijalizacije počinje ocrtavati kao radničko naselje. Međuratni period ili druga faza obilježena je demografskom ekspanzijom u Zagrebu, koja se s arhitektonsko-urbanističkim izazovima nove društvene situacije neuspješno obračunava neorganiziranim širenjem grada bez kontinuiteta prostora te nelegalnom gradnjom. Nehumani uvjeti života na periferiji u ovom periodu kulminiraju u gorući socijalni problem, a na Trešnjevci se u skladu s aktualnim globalnim trendom socijalno programirane arhitekture počinju graditi radnička naselja s namjerom zbrinjavanja novog radničkog stanovništva i njihovih obitelji. Po završetku Drugog svjetskog rata počinje sljedeća faza u kojoj je glavna zadaća arhitekata obnova razrušenih područja i industrijalizacija zemlje, stoga se na početku intenzivno ulaže u gradnju tvorničkih pogona i željezničkih pruga, a manje u stambene objekte. Nova politička ideologija uvjetuje novu organizacijsku strukturu arhitektonsko-urbanističke djelatnosti, a svoj trag na Trešnjevci ostavljaju neki od najboljih tadašnjih arhitekata kao što su Marijan Haberle, Mladen Kauzlarić, Stjepan Gomboš, Slavko Jelinek, Marijan Hrzić i Andrija Mutnjaković. Sadržaji na Trešnjevci počinju se širiti na sportsko-rekreativne i kulturne, a time obogaćuju svakodnevicu stanovnika i posjetitelja. Stjecanjem neovisnosti Hrvatske počinje posljednja faza obilježena rapidnom privatizacijom i masovnom izgradnjom. Potpuna uzurpacija prostora i identiteta uzrokovana je naglim prijelazom iz niske u visoku gradnju te maksimalnom udovoljavanju investitoru, umjesto stanovnicima. Industrijska baština Trešnjevke napuštena je i zaboravljena, a zbog otvaranja novih shopping centara na rubnim dijelovima grada te gospodarske krize lokali i obrti se zatvaraju, ostavljajući naselje bez osnovnih sadržaja.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 47 stranica i 9 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: arhitektura, prostorni identitet, svakodnevica, Trešnjevka, urbanizam.

Mentor: dr.sc. Jasna Galjer, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr.sc. Zlatko Jurić i dr.sc. Marko Špikić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Lana Harjaček, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Moderna i suvremena umjetnost diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Prostorni identitet Trešnjevke: preobrazba arhitekture i svakodnevice rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu,

18. lipnja 2019.

Vlastoručni potpis :

Sadržaj

1. Uvod	1-2.
2. Prostor i identitet.....	3-5.
2.1. Kwart.....	3-4.
2.2. Identitet.....	4-5.
3. Teorije svakodnevice.....	5-7.
4. Arhitektura i svakodnevica Trešnjevke do 1945. godine.....	7-16.
4.1. Trešnjevka do 1918. godine.....	7-9.
4.2. Međuratni period.....	9-13.
4.2.1. Nova radnička naselja na Trešnjevci.....	13-16.
5. Arhitektura i svakodnevica Trešnjevke nakon 1945. godine.....	16-30.
5.1. Razdoblje 1950-ih i 1960-ih godina.....	16-25.
5.2. Razdoblje 1970-ih i 1980-ih godina.....	26-30.
6. Razdoblje od 1990-ih godina do danas.....	30-35.
7. Centar za kulturu Trešnjevka i Mapiranje Trešnjevke	35-36.
8. Zaključak	36-37.
9. Popis literature.....	38-40.
10. Popis mrežnih izvora.....	41.
11. Popis slikovnih priloga.....	41.
12. Summary.....	42.

1. Uvod

Stanovništvo je kao *potrošač prostora* glavni akter u procesima urbanizacije te čimbenik o kojem najviše ovisi karakter promjena u prostoru.¹ Polazna točka ovog rada nalazi se upravo u toj dinamici međusobnog utjecaja prostora i društva, koja je ujedno i temelj na kojem je izgrađena suvremena urbana sociologija. Proučavanje urbanizacije podrazumijeva bavljenje temama kao što su planiranje grada, promjene u socijalnim strukturama i svakodnevni život u gradu. Cilj ovog rada je kronološki popratiti transformacije prostornog identiteta Trešnjevke kroz utjecaj društvenih promjena na arhitekturu i svakodnevicu i obrnuto, osobito kroz prizmu događaja koji su uslijedili nakon završetka Drugog svjetskog rata. U tu svrhu prikazan je tijek nastajanja i nestajanja arhitekture 19., 20. i 21. stoljeća na Trešnjevci kao i teorijska podloga posuđena od teoretičara arhitekture i urbanizma, povjesničara umjetnosti, urbanih sociologa i kulturnih antropologa.

Rad je podijeljen u dvije tematske cjeline. Prvi dio rada sastoji se od poglavlja kojima je svrha pojašnjavanje i teorijsko kontekstualiziranje dvaju pojmova iz naslova- prostornog identiteta i svakodnevice. U fokusu istraživanja su društveno-kulturni procesi koji sudjeluju u oblikovanju prostornog identiteta urbanog primjera. Polazeći od teze da stanovnici pripadaju naselju i naselje pripada njima, lokalna pripadnost kao dinamičan proces između naselja i njihovih stanovnika postaje važna tema prvog dijela rada. Bit će riječi o transformaciji fizičkog prostora u simboličko i identitetno mjesto to jest o proizvodnji kvarta i značajnoj razlici između kvarta i gradske četvrti. Djelovanjem različitih društvenih aktera, prema podjeli Michela Bassanda, formira se urbana stvarnost te prostorni identitet, koji svoj trag ostavlja i na osobni identitet pojedinca. Pojam svakodnevica analizirat će se kroz shvaćanja različitih stručnjaka- sociologa (Simmel), filozofa (Lefebvre, de Certeau) te prostornih stručnjaka (Crawford, Kaliski, Chase). Vidjet ćemo zašto je svakodnevica najvažniji materijal za detektiranje i dijagnosticiranje društvenih procesa, te zašto je upravo neplanska, to jest vernakularna arhitektura ogledalo društva. Biti će riječi o prostoru kao društvenom proizvodu, te na koji način on odgovara specifičnim vrijednostima tog društva unutar određenog vremensko-prostornog okvira.

Drugi dio rada kronološki prati interakciju arhitektonskog i društvenog oblikovanja naselja, uključujući povijesne, gospodarske, urbanističke, ideološke i tehnološke okolnosti razvoja Zagreba i Trešnjevke. Nadovezujući se na prvi dio rada, primjećuju se promjene prostornog identiteta na konkretnom urbanom krajoliku. Primjerice, potreba za izgradnjom nove škole u radničkom naselju s brojnim industrijskim pogonima očito je reakcija na porast broja obitelji s

¹ Branislav Krstić (urednik), *Čovekova sredina i prostorno uređenje u Jugoslaviji- pregled stanja*, Beogradsko izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1979., str. 13.

djecom. Novi tip stanovništva zahtijeva i drugačiji model stanovanja, pa tako jednosobni stanovi bez kuhinje i kupaonice više ne ispunjavaju stambene potrebe te se počinju graditi naselja dostatna novom standardu života njihovih stanara. Nove arhitektonske potrebe naseljenog područja kao odgovor na promjene u društvu formiraju i transformiraju identitet naselja. Pedesete godine su desetljeće u kojem Hrvatska u okviru federacije kojoj pripada stvara svoje društvene, gospodarske i kulturne strategije,² otvaraju se urbanistički zavodi u većim hrvatskim gradovima i stvaraju projekcije i planovi za buduća arhitektonsko-urbanistička ostvarenja. Masovno potrošačko društvo u Europi pojavljuje se ubrzo nakon završetka Drugog svjetskog rata, poslije vremena prilagodbe i obnove gospodarstva. Financijske mogućnosti i želje potrošača, kao i dostatna ponuda i proizvodnja, okolnosti su koje su se trebale poklopiti kako bi fenomen konzumerističkog društva zaživio.³ Poratno “blagostanje” i socijalistički konzumerizam šire se na sve slojeve društva i ostavljaju prostor za slobodno vrijeme i razonodu u dnevnoj rutini radnika. Prostorni stručnjaci zbog globalne i lokalne transformacije društva imaju zadatak odgovoriti na novu strukturu dnevnog rasporeda stanovnika naselja izgradnjom objekata kulturnih i sportskih sadržaja. Važno susretno arhitekture i stambene svakodnevice jest kvaliteta života, čiji će se povijesni tijek na zadanom području Trešnjevke također pratiti. Tranzicijske devedesete godine donose korporativni kapital i privatizaciju, koji značajno utječu na urbanu politiku i gradsko planiranje. Privatni interes postaje važniji od javnog, a urbanističke strategije gotovo i ne postoje. Trešnjevka prolazi kroz svoju najrecentniju preobrazbu te se iz siromašnog radničkog naselja zagrebačke periferije pretvara u poželjnu poslovno-stambenu zonu. Gustoća gradnje se rapidno povećava, a logika i sklad prostora padaju u drugi plan, a za sobom povlače i pad kvalitete stanovanja. Upravo takvi dinamični procesi unutar međuodnosa arhitekture i svakodnevice njezinih potrošača, u kronološkom okviru, istraživački su interes drugog dijela rada. Vidjet ćemo da su na Trešnjevci, koja je i danas ponekad percipirana kao siromašna radnička četvrt bez posebne arhitektonske vrijednosti, svoj kreativni otisak ostavili neki od najcjenjenijih hrvatskih arhitekata, uključujući Marijana Hržića, Božidara Rašicu, Slavka Jelineka, Andrije Mutnjakovića, Ivana Zemljaka, Borisa Magaša, Berislava Šerbetića, Vladimira Turinu, Stjepana Gomboša, Marijana Haberlea, Zdenka Strižića i mnoge druge.

² Zvonko Maković, Predgovor, u: *Šezdesete u Hrvatskoj- Mit i stvarnost*, monografija uz istoimenu izložbu, Školska knjiga, Zagreb, 2018, str. 13.

³ Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem, O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005., str. 21.

2. Prostor i identitet

Prema UN-ovom dokumentu *World Urbanization Prospects* iz 2014. godine, 1950. godine 30% svjetske populacije pripadalo je urbanom stanovništvu, a pretpostavlja se da će se 2050. godine taj postotak udvostručiti, što dokazuje neraskidivu vezu između razvoja društva i života u urbanim sredinama.

Proučavanje prostora kao mjesta procesa koji utječu na pojedince, zajednicu, svakodnevicu i identitet interes je mnogih antropologa, sociologa i urbanih stručnjaka. Marc Augé, istaknuti francuski antropolog, antropološko mjesto određuje trima karakteristikama- identitetom, odnosom i poviješću. Mjesto je za svakog pojedinca istovremeno i prostorno i društveno, a predstavlja skup mogućnosti, pravila i zabrana.⁴ Slično tako tvrdi i Michel de Certeau koji razlikuje *prostor* kao arhitektonsku tvorevinu od *mjesta* koje je stvoreno djelovanjem stanovnika i njihovim iskustvima.⁵ Španjolski sociolog Manuel Castells prostor razmatra kao jednu od osnovnih dimenzija ljudskog života⁶, a ističe dvoznačni karakter grada: grad kao prostorni izraz i grad kao teren za gustu mrežu društvenih odnosa.⁷ Čikaška škola urbane sociologije još od kraja 19. stoljeća bavi se odnosom fizičkog razvoja grada i novih društvenih dinamika koje nastaju kao posljedica dramatične urbanizacije.

2.1. Kvart

Teritorij Trešnjevke nalazi se na zapadu Zagreba i obuhvaća naselja Ciglenicu, Gajevo, Gređice, Jarun, Knežiju, Horvate, Ljubljanicu, Pongračevo, Prečko, Remizu, Rudeš, Srednjake, Staglišće, Staru Trešnjevku, Voltino te Vrbane. U gradskom ustrojstvu koje je utemeljeno 1962. godine postojala je općina Trešnjevka, a nakon finalnog ukidanja općina 1990. godine područje je podijeljeno u dvije gradske četvrti- Trešnjevku sjever i Trešnjevku jug. Istraživački interes ovog rada bit će planirana i neplanirana gradnja unutar kvarta Trešnjevka, čije će se granice približno poklapati s prostorom mjesnog odbora Stara Trešnjevka unutar gradske četvrti Trešnjevka sjever. Kvart je definiran subjektivnim predodžbama stanovnika tog područja te su granice simbolične,

⁴ Marc Augé, *Nemjesta: uvod u moguću antropologiju supermoderniteta*, Nakladarstva arhitekata, građevinara i geodeta, Karlovac, 2001., str. 51.

⁵ *ibid*, str. 74.

⁶ Ivana Fabrični, *Formiranje identiteta kvarta na primjeru zagrebačke Trešnjevke*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju, Zagreb, 2017., str. 1.

⁷ Manuel Castells, *City, Class and Power*, Macmillan Press, London, 1978., str. 3.

za razliku od gradske četvrti koja je administrativna jedinica grada i ima jasno propisane objektivne granice. Kvar je stoga daleko jače određen socijalnim nego fizičkim komponentama i možemo ga definirati kao specifičan prostorno-socijalni entitet koji perzistira u memoriji pojedinca.⁸ U svojoj knjizi *Slika jednog grada* (*The Image of the City*, 1960.) Kevin Lynch ilustrira kvart kao područje homogenog karaktera s karakternim elementima koji su specifični za to mjesto i u principu nisu prisutni u ostalim dijelovima grada. Svojstva po kojima se određeni kvart razlikuje od ostalih mogu biti geografski, povijesno ili društveno (posebice klasno) uvjetovana.⁹ Arhitekti, urbanisti i sami stanovnici kvarta proizvode fizički okoliš koji svjesno i nesvjesno oplemenjuju svojim navikama, kulturom, praksama i običajima.¹⁰

2.2. Identitet

Prostorni identitet komadić je kolektivnog identiteta koji tvore tri čimbenika: svijest o zajedničkom prostoru, svijest o zajedničkoj povijesti i svijest o zajedničkoj kulturi.¹¹ Važan čimbenik u tvorbi prostornog identiteta su percepcije i doživljaji prostora njegovih korisnika, a slična iskustva stanovnika nekog područja manifestiraju se u lokalnoj pripadnosti kojom podrazumijevamo pripadanje kao dinamičan društveni proces između pojedinca i kvarta. Postoji nekoliko razina na kojima pojedinac može strukturirati vlastitu pripadnost određenom prostoru, a sužavaju se od nacionalnog, regionalnog i lokalnog identiteta prema poistovjećivanju s kvartom i ulicom. Prostorni je identitet na taj način usko povezan s osobnim identitetom pojedinca.

Michel Bassand tipološki raščlanjuje sistem društvenih aktera koji upravljaju urbanom stvarnošću dijeleći ih na: prostorne stručnjake (arhitekti, urbanisti), ekonomske aktere (industrijska poduzeća, zemljoposjednici), političke aktere (lokalna samouprava) i same stanovnike ili korisnike prostora.¹² Djelovanja svih nabrojanih aktera utječu na slojeviti prostorni identitet nekog mjesta. Rad će se dotaknuti svih aktera Bassandove podjele, s izoštranim fokusom na prostorne stručnjake i njihovo djelovanje unutar istraživnog područja. Važno je napomenuti da je svaka skupina aktera unutar hrvatskog konteksta doživjela preobrazbu u smislu vlastite afirmacije ili nedostatka iste.

⁸ Jana Šarinić, Ognjen Čaldarović, *Suvremena sociologija grada: Od nove urbane sociologije prema sociologiji urbanog*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2015, str. 86.

⁹ Kevin A. Lynch, *The Image of the City*, MIT Press, Boston, 1960., str. 103.

¹⁰ Jana Šarinić, Ognjen Čaldarović, *Suvremena sociologija grada: Od nove urbane sociologije prema sociologiji urbanog*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2015, str. 85.

¹¹ Ivana Crljenko, *Izraženost identiteta u gradskoj toponimiji kvarnerskih i istarskih gradova*, Hrvatski geografski glasnik, 70 (1), str. 69.

¹² Michel Bassand, *Za obnovu urbane sociologije: Jedanest teza*, u: Sociologija, Vol. XLIII (2001), N.4., str. 347.

Promjenama društvenih okolnosti paralelno su se mijenjale razine utjecaja određenih skupina.¹³ Tako su, primjerice, tranzicijom u kapitalistički sustav ekonomski i politički akteri nadvladali prostorne stručnjake i korisnike prostora u razini utjecaja na formiranje urbane stvarnosti Zagreba. Jedan od ciljeva rada je prozvati i razjasniti okolnosti koje su dovele do dramatične promjene identiteta ovog zagrebačkog kvarta.

3. Teorije svakodnevice

Na delikatnost proučavanja svakodnevice upozorava Erving Goffman u djelu *Frame Analysis*¹⁴

“To speak . . . of “everyday life” . . . is merely to take a shot in the dark . . . a multitude of frameworks may be involved or none at all.”

Urbanizam svakodnevice, koncept koji 1999. godine predstavljaju John Leighton Chase, Margaret Crawford i John Kaliski u knjizi *Everyday Urbanism*, nastaje kao rezultat razmatranja načina na koji društvo koristi grad, kvart i ulicu u određenom vremensko-prostornom okviru. Najveći teorijski utjecaj na njihov rad ostavljaju djela prvih istraživača svakodnevice, prvenstveno Henryja Lefebvrea, a zatim Guya Deborda i Michela de Certeaua. Fokus ove grupe istraživača urbanih fenomena svakodnevice počiva u okolnostima siromašnijih i neplanski (ili samo djelomično planski) građenih dijelova grada, pa se njihova razmišljanja mogu primijeniti i na proučavanje Trešnjevke. Njihov pristup boljoj budućnosti zahtijeva zamagljivanje granica i repozicioniranje odnosa moći između prostornih stručnjaka i krajnjih potrošača prostora. Drugim riječima, promiču razgovjetniji dijalog između urbanog planiranja i društvenih procesa. Na urbanizam gledaju kao na ljudski diskurs, ne pridajući presudnu važnost estetskim elementima lokaliteta, već ljudskom iskustvu prostora.¹⁵ Upravo je vernakularna arhitektura, kao lokalna improvizacija odsječena od urbanog projektiranja, planiranja i regulacija, ogledalo svakodnevice, a Trešnjevku je kroz njezin urbani razvoj, zahvaljujući povijesnim, ekonomskim i društvenim okolnostima, u velikom djelu obilježilo neplanirano i improvizirano arhitektonsko i urbanističko oblikovanje.

U knjizi *Everyday Life and Cultural Theory*, Ben Highmore daje uvid u kritičko i historijsko promišljanje svakodnevice, prateći razvoj koncepta od kulturalne sociologije Georga

¹³ Anđelina Svirčić Gotovac, *Utjecaj društvenih aktera na procese gentrifikacije i pauperizacije: primjer Zagreba*, disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2009., str. 21.

¹⁴ Erving Goffman, *Frame Analysis*, Harper Colophon Books, New York, 1974., str. 34.

¹⁵ Margaret Crawford, *Introduction*, u: *Everyday Urbanism*, ur: John Leighton Chase, Margaret Crawford, John Kaliski, The Monacelli Press, New York, 2008, str. 7.

Simmela, preko Lefebvreovog dijalektičkog pristupa problematici, do recentnijih promišljanja Michela de Certeaua i njegove poetike svakodnevnog života. Autorov pristup i izbor teorija kojima se bavi oslanja se na ideju da koncept svakodnevice, to jest njezina problematika, proživljava vlastit život kroz reformulacije i različita shvaćanja i korištenja u drugačijim okolnostima.¹⁶ Sociologija Georga Simmela na svakodnevnicu gleda kao na najvažniji materijal i bazu za dijagnosticiranje društva i njegovih fundamentalnih sila.¹⁷ Njegovi sljedbenici, uključujući Karla Mannheima i Georga Lukácsa, okarakterizirali su ga kao impresionističkog sociologa koji iskustvu fragmentirane svakodnevice i trivijalnosti koje ona sadrži pristupa na istovjetan način na koji su impresionisti pristupali svakodnevnim motivima u slikarstvu.¹⁸ Temelj Simmelovih analiza je dakle fragment, a svoj mikroskopski pristup opravdava na račun metodologija prirodnih znanosti - jednako kao što je stanica ključ razumijevanju procesa ljudskog tijela, tako su i mikroskopski elementi svakodnevice krucijalni u razumijevanju makroskopske situacije modernog svijeta.¹⁹ U slučaju ovog rada te istraživanja odnosa arhitekture i svakodnevice, možemo se voditi Simmelovom spoznajom- građevina nastala u određenom vremensko-prostornom kontekstu predstavlja fragment koji preslikava segmente ukupne društvene dinamike unutar istog okvira.

U *Kritici svakidašnjeg života*, Lefebvre donosi svoju definiciju svakodnevice i njezin historijski razvoj. Navodi kako je ideja svakodnevice prije nekoliko desetljeća podrazumijevala *ono što je svakodnevno neophodno da bi se živjelo i preživjelo*, no danas je poimanje svakodnevnog značajno drugačije. Širom definicijom pojma smatra skup dnevnih postupaka i njihovu međusobnu povezanost, cjelinu koju tvore sagledavajući se zajedno i u međusobnom odnosu. Društveni odnosi i kontekst tih aktivnosti ključ je razumijevanju svakodnevice kao karaktera društva i kao najvažnijeg mjesta proučavanja dubinskih struktura svog ljudskog života. Shema organizacije društva svim članovima društva prisilno nameće i isprepliće odnose među svim elementima svakodnevice: poslovima, slobodnom vremenu, privatnom i javnom životu itd. U toj spoznaji Lefebvreovi su primarni interesi otuđeni čovjek i modusi njegove eventualne emancipacije.²⁰ S obzirom da svakodnevnicu analizira kroz marksističko poimanje suvremenosti, svakodnevni život smatra izrazito opresivnim i eksploatacijskim.²¹ Budući da su povod Lefebvreovim razmišljanjima modernizacija i promjene koje ona nosi, upravo su urbane sredine

¹⁶ Ben Highmore, *Everyday Life and Cultural Theory*, preuzeto sa:
http://www.academia.edu/5722594/Everyday_life_and_cultural_theory, str. 18 (pristup 2.10.18.)

¹⁷ *ibid*, str. 44.

¹⁸ *ibid*, str. 34.

¹⁹ *ibid*, str. 37.

²⁰ Rade Kalanj, *Henri Lefebvre kao sociolog svakidašnjeg života*, u: *Henri Lefebvre, Kritika svakidašnjeg života*, Naprijed, Zagreb, 1988., str. IX

²¹ Ben Highmore, *Everyday Life and Cultural Theory*, preuzeto sa:
http://www.academia.edu/5722594/Everyday_life_and_cultural_theory, str. 115 (pristup 2.10.18.)

njegovo mjesto istraživanja, osobito suburbana radnička naselja, kao što je nekad bila i zagrebačka Trešnjevka. U knjizi *Production of space*, Henri Lefebvre iznosi teoriju da svako društvo proizvodi vlastiti prostor shodan specifičnim vrijednostima tog društva. Ako je pak društvo neuspješno u tom pothvatu, pretvara se u neobičan entitet koji je nesposoban saživjeti se s ideološkim i kulturnim dinamikama. Sovjetsko je društvo za Lefebvrea primjer takvog neuspjeha u kreiranju urbane sredine koja je prilagođena svojim, to jest, socijalističkim vrijednostima. Urbanistima SSSR-a zamjera prepisivanje značajki iz modernističkog modela urbanog svijeta i reproduciranje istih u neodgovarajući kontekst. Rezultat tog zbunjujućeg nesklada između socijalističkih društvenih dinamika i modernističkog prostora jest slabljenje socijalističkih ideala i ideja te neophodna propast takvog društva.²²

4. Arhitektura i svakodnevnica Trešnjevke do 1945. godine

4.1. Trešnjevka do 1918. godine

Područje Trešnjevke naseljeno je od prethistorijskog doba, o čemu svjedoče tri kamene sjekire nađene u Rudešu i Jarunu, kao i kameni grobovi indoeuropskog naroda u Horvatima koji datiraju u razdoblje od 1100. do 1000. godine prije nove ere.²³ Za vrijeme antike teritorij Trešnjevke bio je dio rimskog naselja Andautonia. U sedmom, osmom i devetom stoljeću slavenski narodi naseljavaju područje između Medvednice i Save, a iako ne postoje arheološki nalazi s trešnjevačkog prostora, na temelju susjednih nalazišta u Stenjevcu, Podsusedu i Krugama može se pretpostaviti da je i prostor Trešnjevke u tom periodu bio naseljen.²⁴

Nakon što je u 13. stoljeću kralj Bela IV. izdao povelju Zlatnu bulu, Trešnjevka je podijeljena između Gradeca i Kaptola. Dva teritorija dijelio je potok Črnomerčak, koji je ujedno predstavljao i zapadnu granicu Zagreba.

Toponim "Trešnjevka" prvi put se spominje 1766. godine u Kneidingerovu planu gradske općine. Područje Trešnjevke tad nije bilo naseljeno, već su ga zauzimali pašnjaci s divljim trešnjama. Prvi naseljeni prostor na teritoriju Trešnjevke bila je Ljublanica, koja se u pisanim dokumentima pojavljuje od sredine osamnaestog stoljeća. Veće naseljavanje Trešnjevke, a ujedno i početak djelomične preobrazbe iz ruralnog u suburbano područje, započelo je u drugoj polovici devetnaestog stoljeća kao posljedica gradnje željezničke pruge Zidani most-Zagreb-Sisak 1862. godine. Južni kolodvor, a danas zapadni, zaslužan je za početak industrijalizacije trešnjevačkog

²² Lefebvre, Henri *The Production of Space*, Blackwell, 1991, str. 59

²³ *Crvena Trešnjevka*, ur. Drago Zdunić, Slobodan Žarić, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Spektar, Zagreb, 1982., str. 25.

²⁴ *ibid*, str. 25.

područja. Razvoju industrije pogoduje željeznička povezanost sa trgovačkom lukom Trstom, Bečom te pomorskom lukom Rijekom. Izgradnjom zagrebačkog Glavnog kolodvora 1892. godine po projektu arhitekta Državnih ugarskih željeznica Ferenc Pfaffa, Zapadni kolodvor gubi na važnosti. Popularni uskotračni vlak Samoborček, također je svoj mali kolodvor imao na Trešnjevci, a od 1901. do 1979. povezivao je Zagreb i Samobor. Gospodarski život se osim uz novu željezničku prugu razvija i uz Savsku cestu, na kojoj se 1891. godine, povodom velike Gospodarske izložbe u Zagrebu, gradi prva tramvajska pruga. Iz svog spremišta na prostoru današnjeg Tehničkog muzeja, prvi je zagrebački tramvaj krenuo Frankopanskom ulicom prema Ilici 5. rujna 1891. godine.²⁵ Konjski je tramvaj prometovao do 1910. godine kad je zamijenjen električnim tramvajem s obzirom da više nije bio pogodan za potrebe naraslog grada.²⁶ Ovi gospodarski pomaci potiču razvoj industrije, pa se u drugoj polovici devetnaestog stoljeća otvaraju prve tvornice na ovom području, počevši 1873. godine s Tvornicom šibica Pulsera i Mosesa na Savskoj cesti, koju slijede *Paropila* na prostoru današnjeg Studentskog centra, Kraljevska zemaljska *Bubara* sagrađena prema projektu ureda Hönigsberg & Deutsch, *Zagrebačka tvornica sapuna i kemijskih proizvoda* na adresi Selska ulica 28 i brojni drugi industrijski pogoni.²⁷ Grad je intenzivno podupirao razvoj industrije kroz pogodnosti kao što su davanje zemljišta i oslobođenje od poreza, a gradnjom industrijskog kolosijeka uvelike je olakšan dovoz sirovina i odvoz gotovih produkata.²⁸ Zemljišta za kuće na Trešnjevci bila su jeftina i za gradnju nije bila potrebna dozvola, stoga se stambeni objekti grade stihijski, neplanski i bespravno. Takva nekontrolirana ekspanzija grada spriječila je logičan urbani razvoj naselja.²⁹ Velika većina stanova bili su jednosobni i bez kuhinje. Stanovnici su živjeli u teškim uvjetima, bez reguliranih cesta, kanalizacije, vodovoda i rasvjete, te škola i ostalih ustanova koje omogućavaju normalan život. Iako žive u svojevrsnom radničkom *getu*, postotak stanovnika Trešnjevke u ukupnom stanovništvu Zagreba značajno raste, pa tako 1880. godine iznosi 3,9%, 1890. godine 4,6%, 1900. godine 5,6%, a 1910. godine 6,3%.³⁰ O preobrazbi Trešnjevke u radničko naselje svjedoči Regulatorna osnova za sjeveroistočni dio Trešnjevke iz 1889. godine, u kojoj se planira izgradnja naselja upravo takve namjene. U

²⁵ *Od konjskog do niskopodnog tramvaja*, <https://www.zagreb.hr/od-konjskog-do-niskopodnog-tramvaja/19152> (pristup 2.10.18.)

²⁶ *Crvena Trešnjevka*, ur. Drago Zdunić, Slobodan Žarić, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Spektar, Zagreb, 1982, str. 37.

²⁷ *Tvornice Trešnjevke- pokušaj kronološkog pregleda*, <http://mapiranjetresnjevke.com/kvartovi/gredice/tvornice-tresnjevke-kronologija/> (pristup 6.11.18.)

²⁸ *Crvena Trešnjevka*, ur. Drago Zdunić, Slobodan Žarić, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Spektar, Zagreb, 1982, str. 35.

²⁹ Tihomir Jukić, *Urbanistička studija preobrazbe središnjeg područja Trešnjevke*, Grad Zagreb, Zavod za planiranje razvoja grada i zaštitu čovjekova okoliša, Zagreb, 1998, str. 12.

³⁰ *Crvena Trešnjevka*, ur. Drago Zdunić, Slobodan Žarić, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Spektar, Zagreb, 1982, str. 39.

posljednjem desetljeću devetnaestog stoljeća grade se i dvije osnovne škole, OŠ Rudeš i OŠ Horvati, kao odgovor na doseljavanje mnogih obitelji u trešnjevački radijus. Zbog širenja grada pojavila se potreba za izgradnjom komunalne infrastrukture, pa se na Trešnjevci se grade 1878. godine Gradski vodovod i 1907. godine električna centrala zvana *Munjara*. Neovisna električna energija utjecala je u velikoj mjeri na status Zagreba kao industrijskog središta države.³¹

Početkom 20. stoljeća nastupa ekonomska kriza i usporava progres industrije. Teške prilike utječu i na zagrebačku novogradnju, posebno gradnju reprezentativnih građevina. Ipak, grad se nastavio razvijati, komunalni problemi počeli su se rješavati, ulice asfaltirati, kanalizacijske i vodovodne mreže obnavljati, a mnogi mračni dijelovi grada dobili su električnu rasvjetu.³²

Trešnjevački teritorij u periodu prije rata ima dakle dvojaki karakter, djelomično se formira gradska periferija, dok na većem dijelu još uvijek ostaje ruralno područje.³³

Tijekom Prvog svjetskog rata zbog nedostatka osoblja i materijala komunalna poduzeća doživljavaju ekonomske i tehničke poteškoće. Neke industrijske grane zahvaljujući konjunkturi za njihove proizvode uspijevaju nastaviti uspješno poslovanje i u ratnim okolnostima, no mnoge bilježe zastoj.³⁴

4.2. Međuratni period

Neposredno nakon Prvog svjetskog rata, Hrvatska je prekinula sve državno-pravne veze s Austrougarskom te je 1918. godine formirana nova Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, od 1929. Kraljevina Jugoslavija. Zagreb se iz mjesta na Austro-ugarskoj periferiji transformira u financijsko i industrijsko središte Kraljevine SHS.³⁵

Međuratni period obilježio je nastavak demografske ekspanzije u Zagrebu. Grad je od početka 19. stoljeća do popisa stanovništva iz 1911. godine desetostruko uvećao broj stanovnika, približivši se broju od 80 000. No, krajem Drugog svjetskog rata grad broji 266 000 stanovnika, a posljedično se peterostruko povećao i broj stambenih građevina u Zagrebu: s brojke od 5 300 iz 1918. godine do oko 26 500 sa završetkom Drugog svjetskog rata.³⁶

U zagrebačkoj arhitekturi nakon Prvog svjetskog rata nastavljaju se stilske tendencije iz predratnih godina, gradi se u stilu art decoa, modernističkog klasicizma, neobizantskom i neoromaničkom

³¹ *ibid*, str. 38.

³² *ibid*, str. 35.

³³ *ibid*, str. 32.

³⁴ *ibid*, str. 38.

³⁵ *Zagrebačka industrijska povijest i baština*

http://www.mgz.hr/UserFiles/file/Zagrebacka_industrijska_bastina_Zagreb_moj_grad_40_2012.pdf (pristup 5.1.19.)

³⁶ Dragan Damjanović, *Zagreb. Arhitektonski atlas*, AGM, Zagreb, 2014., str. 25.

stilu s redukcijom dekoracije.³⁷ Moderna arhitektura s karakteristikama internacionalnog stila pojavljuje se sredinom dvadesetih godina, a doživljava uzlet krajem istog desetljeća, kad se sa studija u inozemstvu vraćaju mladi hrvatski arhitekti.³⁸ Njihovim projektima dominiraju sustavi ploha i naglašenih volumena koji su posljedica konstrukcije, tehnike gradnje i karakteristika materijala.³⁹ Vanjština takve arhitekture uvjetovana je oblikovanjem unutarnjeg prostora, a estetske i funkcionalne vrijednosti projekata su integrirane.

Događaj koji je obilježio razvoj globalne i lokalne scene moderne arhitekture je Le Corbusierovo osnivanje CIAM-a (*Congres Internationaux d' Architecture Moderne*) 1928. godine. U periodu kasnih dvadesetih godina moderna arhitektura je već internacionalno izborila svoj status.⁴⁰ Vezu između te međunarodne organizacije i domaće arhitektonske prakse održavaju naši članovi CIAM-a Vlado Antolić, Drago Ibler i Ernest Weissmann. Antolić i Weissman su i supotpisnici *Atenske povelje* iz 1933. godine koja je imala značajan utjecaj na prostorno planiranje u dvadesetom stoljeću. Iste godine u Parizu se održava IV. izložba CIAM-a na kojoj sudjeluje “Radna grupa Zagreb” s članovima Vladom Antolićem, Dušanom Viktorom Hečimovićem, Zvonimirom Kavurićem, Josipom Pičmanom, Josipom Seisselom, Bogdanom Teodorovićem i Ernestom Weissmannom.⁴¹ Bliska suradnja naših arhitekata s CIAM-om i njihovo programsko poklapanje svjedoči o poziciji hrvatske arhitekture u samom vrhu progresivnih svjetskih zbivanja. Načela koja je propagirao CIAM obilježila su misaonu i stvaralačku praksu zagrebačke arhitekture tridesetih godina. Moderni grad koji je nastajao sjeverno od pruge bio je ipak potpuno različit od grada koji se je protezao južno.

U međuratnom razdoblju zagrebačka arhitektura nastaje po regulatornoj osnovi iz 1923. godine, takozvanoj *djelomičnoj osnovi*,⁴² s obzirom na činjenicu da se zapravo radi o nadopuni regulatorne osnove iz 1889. godine. Zbog urbanističkih izazova prijelaza željezničke pruge i rijeke Save te opravdanog straha od poplave širenje grada na jug bilo je nemoguće. Zapadni dio između pruge i podsljemenske zone bio je već gusto izgrađen, a sjeverni dio grada služio je izgradnji objekata ladanjskog karaktera i elitnog stanovanja. Iz tih razloga kao i rastuće potražnje građevinskih

³⁷ *ibid*, str. 25.

³⁸ *ibid*, str. 26.

³⁹ Tomislav Premerl, *Zagreb grad moderne arhitekture: stoljeće zagrebačke arhitekture*, Durieux, Zagreb, 2002., str. 22.

⁴⁰ *ibid*, str. 28.

⁴¹ *ibid*, str. 31.

⁴² Eugen Franković, *Društveni aspekti generalnog urbanističkog plana grada Zagreba*, Život umjetnosti, 1973, 19/20, str. 17.

zemljišta Gradska uprava potiče širenje grada prema istoku. U to je doba u Zagrebu izgrađeno petnaestak naselja, uglavnom, ali ne i samo za socijalno ugrožene građane.⁴³

Stambena politika nakon Prvog svjetskog rata podrazumijevala je olakšice za novogradnju, a gradska je općina djelomično podmirivala troškove izgradnje infrastrukture- cesti, vodovoda i kanalizacije. Gradska općina je između 1919. i 1928. godine izgradila 1210 jednosobnih stanova za najsiromašnije građane. Istovremeno je zahvaljujući stambenoj krizi niknulo oko 2000 prizemnih kućica bez građevinske dozvole i bez zadovoljavajućih komunalnih i higijenskih standarda.⁴⁴ Takve su kućice točkasto popunjavale zagrebačku periferiju, posebno područje južno od željezničke pruge. Na Trešnjevci se u međuratnom periodu intenzivno gradilo, a pogotovo je riječ o nelegalnoj gradnji (statistike bilježe oko 70% građevina bez građevinske dozvole 1920. godine⁴⁵), s obzirom da je nova Regulatorna osnova, za koju je raspisan međunarodni natječaj 1930. godine, ozakonjena tek 1936. godine,⁴⁶ a osnova iz 1923. godine nije uključivala periferne dijelove grada Trešnjevku, Trnje i Kanal.⁴⁷ Nelegalnu gradnju poticale su i premala cijena kazne za divlju izgradnju koja je bila šest puta manja od iznosa za uredno dobivenu dokumentaciju, te činjenica da bi u oba slučaja kuća bila izgrađena i legalizirana, makar naknadno.⁴⁸ Širenje grada nije se odvijalo na logičan način niti su postojali nositelji kontinuiteta prostora, a nezahvalno stanje koje je uzrokovano gradnjom takvih bezličnih prostora ni danas nije popravljeno.⁴⁹ Tadašnji gradonačelnik Zagreba Vjekoslav Heinzl (1920.-1928.), arhitekt po struci i supotpisnik Djelomične regulatorne osnove grada Zagreba iz 1923. godine, uglavnom se je fokusirao na razvoj grada sjeverno od pruge i kratkovidno je zanemario nekontrolirani rast perifernih naselja.⁵⁰

Tijekom tridesetih godina prošlog stoljeća kvaliteta života na periferiji postala je gorući socijalni i komunalni problem grada. Radikalno poboljšanje i humanije uvjete donosi uređenje starih i gradnja novih prometnica, uvodi se javna rasvjeta, vodovodna mreža i telefon, unaprjeđuje se zdravstvena skrb te se počinju graditi škole.⁵¹ Na prostoru Trešnjevačkog trga, tada Trga «U», samog centra Stare Trešnjevke, neformalno su se okupljali seljaci i prodavali svoje poljoprivredne

⁴³ Darja Radović Mahečić: *Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 17/1993., br 2, str. 141.

⁴⁴ *ibid*, str. 141.

⁴⁵ Tihomir Jukić, *Urbanistička studija preobrazbe središnjeg područja Trešnjevke*, Grad Zagreb, Zavod za planiranje razvoja grada i zaštitu čovjekova okoliša, Zagreb, 1998, str. 14.

⁴⁶ Eugen Franković, *Društveni aspekti generalnog urbanističkog plana grada Zagreba*, Život umjetnosti, 1973, 19/20, str. 17.

⁴⁷ Tomislav Premerl, *Zagreb grad moderne arhitekture: stoljeće zagrebačke arhitekture*, Durieux, Zagreb, 2002., str. 40.

⁴⁸ Tihomir Jukić, *Strukturalne promjene rubnih dijelova grada- prilog proučavanju urbanističkog razvoja Zagreba*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb, 1997., str. 61.

⁴⁹ *ibid*, str. 59.

⁵⁰ *ibid*, str. 61.

⁵¹ iz teksta s izložbe *Trešnjevka- prostor i ljudi*, Muzej grada Zagreba, 2017./2018.

proizvode, a Trešnjevačka tržnica, službena i organizirana, otvorena je 1930. godine. Pet godina kasnije trgom prolazi tramvaj, a 1937. godine dovršena je u Trakošćanskoj ulici crkva Sv. Josipa s potpisom arhitekta Marijana Haberlea.⁵² Identitet kvarta mijenja se sukladno ovim projektima te Trešnjevka postaje poželjnije mjesto za život.

Spomenuti arhitekt Haberle u suradnji s kolegom Hinkom Bauerom 1936. godine odnosi prvu nagradu na natječaju za izgradnju kompleksa Zagrebačkog zbora, današnjeg Studentskog centra na Savskoj cesti. Bauer i Haberle u tandemu su djelovali od 1934. do 1940. godine, a ovo im je bila prva značajna zajednička realizacija.⁵³ Tri godine kasnije projekt je u cijelosti realiziran i uz Savsku ulicu se smješta kompleks paviljona za sajamske manifestacije. Francuski paviljon, valjkasti volumen s drvenim okvirima vjerojatno je najvrjednija izložbena građevina na toj sajmišnoj parceli, a izgrađen je 1936./1937. godine po projektu francuskih inženjera i arhitekta Bernarda Lafaillea i Roberta Camelota.⁵⁴ Od svih nacionalnih paviljona u sklopu Zagrebačkog zbora, jedino je Francuski paviljon obnovljen i zaštićen.⁵⁵

Arhitekt Ivan Zemljak, projektant osnovne škole na Selskoj cesti (tada Državna narodna muška škola Kralj Aleksandar i Državna narodna ženska škola Kraljica Marija, a danas Osnovna škola Augusta Šenoje), vjerovao da će izgradnjom škola zagrebačka periferija proći transformativnu afirmaciju i preobrazbu svakodnevice te postati poželjnije mjesto za stanovanje.⁵⁶ Iako je njegov opus raznolik, najviše se proslavio gradnjom osnovnih škola i vrtića u novo urbaniziranim dijelovima grada u razdoblju između dva svjetska rata. Zemljakova škola na adresi Selska cesta 95 izgrađena je 1930. godine i izvrstan je primjer odmicanja od reprezentativnih historicističkih pročelja koja su do tada predstavljala uobičajeno oblikovanje obrazovnih ustanova, te promicanja progresivnih načela pedagogije i arhitekture.⁵⁷ Njegovi projekti i u praksi dokazuju inzistiranje na nerazdvoživosti sadržaja i forme.⁵⁸ Budući da je ova zgrada nastala neposredno nakon Zemljakovog povratka iz Nizozemske, na njezino su oblikovanje uvelike utjecale ideje J.J.P. Ouda i neoplasticizma.⁵⁹ Ovaj školski prostor karakterizira razvedenost horizontalno postavljenih volumena koji su prilagođeni ravnom terenu polja i travnjaka. Zemljak je izgradio dva simetrična krila (žensko i muško) te ih povezao natkrivenim trijemom koji je dio centralnog volumena sportske dvorane. Na bočnim dvokatnim masama ističu se ostakljena polukružna

⁵² *Trešnjevački trg*, <http://mapiranjetresnjevke.com/kvartovi/stara-tresnjevka/tresnjevacki-trg/> (pristup 5.12.18.)

⁵³ Zrinka Paladino, *Zagreb Antivodič*, Meandarmedia, Zagreb, 2017., str. 330.

⁵⁴ Žunić, Alen. "Technical museum of Zagreb." *Presjek: časopis za detalj u arhitekturi* 1.4 (2011): 96.

⁵⁵ Zrinka Paladino, *Zagreb Antivodič*, Meandarmedia, Zagreb, 2017., str. 323.

⁵⁶ *Osnovne škole između dva rata*, <http://mapiranjetresnjevke.com/kvartovi/stara-tresnjevka/skolska-arhitektura/> (pristup 2.11.18.)

⁵⁷ *ibid*

⁵⁸ *ibid*

⁵⁹ Tomislav Premerl: *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata*, EPH Media, Zagreb, 2015., str. 62.

stubišta, a svaku etažu zauzimaju po dvije učionice i terase. Stupnjevanjem volumena i krovnim terasama najavljen je internacionalni stil koji je uslijedio. Zemljak se osobno pobrinuo za dizajn namještaja u skladu s učeničkim potrebama i uređenje hortikulture u dvorištu sa sportskim terenima i bazenom, pa se može ustvrditi da je riječ o svojevrsnom *Gesamkunstwerku*.

Slika 1. izgradnja škole na Selskoj cesti

4.2.1 Nova radnička naselja na Trešnjevci

Strelovit industrijski rast posebno je zahvaćao područja dviju gradskih periferija, Peščenice i Trešnjevke, i to zbog njihovih položaja u neposrednog blizini Istočnog i Zapadnog željezničkog kolodvora. S razvojem industrije došao je i priljev seoskog, često socijalno ugroženog stanovništva, kojima je najjednostavnije rješenje stambenog pitanja predstavljao život u blizini radnog mjesta. U periodu između dva svjetska rata socijalno programirana stambena izgradnja bila je globalno vrlo aktualna tema. Funkcionalna i ekonomična gradnja bila je i primarna briga CIAM-a, koji je 1929. godine organizirao Drugi frankfurtski kongres naslovljen *Stanovi za egzistencijalni minimum*.⁶⁰ Pred Gradsko poglavarstvo je tako postavljen zadatak izgradnje stanova za tu novu

⁶⁰ Tomislav Premerl, *Zagreb grad moderne arhitekture: stoljeće zagrebačke arhitekture*, Durieux, Zagreb, 2002., str. 27.

skupinu radnika-stanovnika. Tridesetih godina podižu se s tom svrhom nova naselja na Trešnjevci od kojih su arhitektonski najznačajnija naselje Istrana i invalida u bloku Selska-Veprinačka-Mošćenička te naselje Prve stambene štedionice između Ozaljske, Selske i Krapinske ulice. Važno je napomenuti da je riječ o konceptualno različitim naseljima, naime naselje Istrana i invalida građeno je za socijalno ugrožene stanovnike, a naselje Prve stambene štedionice namijenjeno je činovništvu srednjeg i višeg građanskog sloja.⁶¹

Naselje Istrana i invalida izgrađeno je 1930. godine s namjerom da trideset posto stanova pripadne ratnim invalidima, a ostatak izbjeglicama koji su napustili Istru nakon anektiranja Istre Italiji 1918. godine. U samo 80 dana izgrađeno je 92 stana po projektu arhitekta Ivana Zemljaka. Zapadno od Selske ceste parcelu je zauzelo šesnaest jednokatnih stambenih nizova s po četiri ili šest stanova, kao i pripadajući kolektivni sadržaji kao što su park, igralište za djecu s malim bazenom i zajednička praonica.⁶² Darja Radović Mahečić u svojoj knjizi *Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba* ističe da je naselje Istrana i invalida prva kolonija radničkih kuća “novoga tipa”.⁶³ Unatoč tome da danas sve građevine nisu jednako dobro očuvane, naselje je uspješno zadržalo svoj cjelovit izgled.

Slika 2. Naselje Istrana i invalida 1930.

⁶¹ Iz razgovora s dr.sc. Tihomirom Jukićem u siječnju 2019. godine

⁶² *Naselje Istrana i invalida*, <http://mapiranje.tresnjevke.com/kvartovi/remizavurovcica/istrani-i-invalidi/> (pristup 2.11.18.)

⁶³ Darja Radović Mahečić, *Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba*, Horetzky, Zagreb, 2002., str. 166.

Sljedeći primjer radničkog naselja na Trešnjevci projektirao je za gradske namještenike arhitekt Zdenko Strižić na parceli između Selske, Ozaljske i Trakošćanske ulice, a riječ je o naselju Prve stambene štedionice. Gradnja je započeta 1935. godine, istovremeno kao i gradnja tramvajske pruge kroz Tratinsku i Ozaljsku ulicu. Naselje karakterizira multipliciranje triju tipskih kuća u nizove sa zelenim površinama ispred i iza objekata. Najveću vrijednost ovog naselja i napredak u kvaliteti života obitelji postignut je zahvaljujući Strižićevom konceptu orijentacije gospodarskih prostorija (kuhinje, kupaonice, toaleta, predsoblja) prema uličnom pročelju, čime je omogućio povezivanje obiteljskog prostora (dnevnog boravka u prizemlju i spavaćih soba na katu) sa zelenom površinom vrta i terasom sa stražnje strane kuće.⁶⁴ Sama lokacija, između dviju osnovnih škola i u blizini tržnice, te promet koji je fokusiran na glavne ulice, dok su kapilare između kuća manje prometne, ukazuju na mirni i obiteljski karakter ovog radničkog naselja.⁶⁵ Godine koje su uslijedile obilježio je Drugi svjetski rat i gospodarska kriza po njegovu završetku, ali i brojne izmjene urbanističkih planova i koncepcija. Ove okolnosti onemogućale su dovršetak cjelovitog naselja te zamišljena najviša kvaliteta života stanovnika nažalost nije postignuta. Strižićeva zamisao kvalitetnog života u gradu vuče korijene iz ideje vrtnog grada, urbanističkog koncepta koji je u 19. stoljeću stvorio Sir Ebenezer Howard, tražeći opciju stanovanja koja spaja prednosti života u gradu (društvene mogućnosti, zaposlenje i zabava) s prednostima života u selu (niska renta, cijene, čisti zrak i voda, kuće s vrtovima). Howardova vizija budućnosti sastojala se je u koncentrično komponiranim vrtnim predgrađima s 30 000 stanovnika, koji su radijalnim cestama povezani s većim gradom u sredini.⁶⁶ Ako je ikad Howardov otisak i bio prisutan u Strižićevom naselju, danas od njega nije ostalo gotovo ništa. Naselje Prve stambene štedionice kontinuirano doživljava nesretne nadopune i upitne arhitektonske intervencije. Dio naselja zaštićen je i upisan u Registar zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske, a unatoč težem prepoznavanju izvornog koncepta, naselje je ipak djelomično zadržalo svoj inicijalni karakter.⁶⁷

Naselje Istrana i invalida, kao i naselje Prve stambene štedionice primjeri su inkorporiranja humanizma, etike i socijalne osviještenosti o potrebi zdravog stanovanja u arhitektonsko

⁶⁴ *Naselje Prve hrvatske štedionice- opširnije*, <http://mapiranjetresnjevke.com/kvartovi/stara-tresnjevka/phs-opsirnije/> (pristup 20.11.18.)

⁶⁵ *ibid*

⁶⁶ Darja Radović Mahečić, *Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba*, Horetzky, Zagreb, 2002., str. 204

⁶⁷ *Naselje Prve hrvatske štedionice- opširnije*, <http://mapiranjetresnjevke.com/kvartovi/stara-tresnjevka/phs-opsirnije/> (pristup 20.11.18.)

planiranje, a osim što su pozitivni primjeri planiranog tipskog stanovanja, smatraju se i dijelom najznačajnijih ostvarenja zagrebačke moderne arhitekture.⁶⁸

Osim dvaju navedenih naselja, na Trešnjevci je 1931. izgrađeno još jedno radničko naselje-stambene kućice namještenika *Zagrebačkog električnog tramvaja* čiji nacrti su izradili inženjeri “Kaiser i Šega, Gradjevno, d.d.”. Granice ovog novog bloka bile su određene parcelacijom Pongračevog zemljišta, a blok je bio podijeljen u 27 malih parcela za podizanje dvojnih kućica i zgrade kupališta s jednim stanom te malog parka na južnoj strani. Dvojne kućice bile su sastavljene od sobe na uličnoj strani, stambenom kuhinjom na dvorišnoj strani, predsoblja, toaleta i drvarnice u dvorištu. Danas su neke kućice porušene, a na neke je nadograđen dodatni kat, tako da je vizualna koncepcija naselja neprepoznatljiva.⁶⁹

5. Arhitektura i svakodnevnica Trešnjevke nakon 1945. godine

5.1. Razdoblje 1950-ih i 1960-ih godina

Budući da su na Trešnjevci bili smješteni pogoni od izrazite važnosti za normalno funkcioniranje grada, primjerice vodovod, električna centrala i tramvaj, njezino očuvanje za vrijeme Drugog svjetskog rata bilo je od izrazite važnosti. S obzirom da je većina stanovnika Trešnjevke pripadala radničkom sloju velik broj Trešnjevčana je iskazivao podršku Komunističkoj partiji i Josipu Brozu Titu. Zbog revolucionarnog ambijenta i velikog otpora Trešnjevčana protiv fašističkog režima već u prijeratnim godinama četvrt je prozvana *Crvenom Trešnjevkom*, jednako kao što je i Beč nakon Prvog svjetskog rata zbog otvoreno pro socijalističke politike dobio nadimak *Crveni Beč*.

Nakon Drugog svjetskog rata glavna je zadaća arhitekata diljem Europe, pa tako i u Zagrebu, obnova razorenih područja i industrijalizacija zemlje. Sredstva se iz tog razloga prvih desetak godina poslije rata primarno ulažu u gradnju tvornica i željezničkih pruga, a manje u gradnju stambenih objekata.⁷⁰ Industrijalizacija kao strategija pretežito se je odnosila na veće gradove u Jugoslaviji, te je posljedično uzrokovala rapidni porast stanovništva. Budući da u Zagreb po završetku rata migrira pozamašan broj izbjeglica, a broj kuća i stanova ne raste značajno, stambene prilike građana nastavljaju se pogoršavati. *Statistički ljetopis Grada Zagreba 2002.*

⁶⁸ Darja Radović Mahečić, *Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba*, Horetzky, Zagreb, 2002., str. 216.

⁶⁹ Darja Radović Mahečić, *Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba*, Horetzky, Zagreb, 2002., str. 170.

⁷⁰ Vladimir Stipetić: *Stambene prilike u Zagrebu*, u: *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, ur. Tomislav Badovinac, Savez društava “Josip Broz Tito” Hrvatske, Zagreb, 2004. godina, str. 378.

godine donosi statistike o rastu broja stanovnika, naime, 1948. godine Zagreb broji 279 623, a 1953. godine 350 829 stanovnika.⁷¹

Društvene promjene uzrokovane novim socijalističkim poretom uvjetuju novu organizacijsku strukturu arhitektonske i urbanističke djelatnosti. Nova politička ideologija reflektira se na arhitekturu kroz radikalni raskid s tradicijom zagrebačke arhitektonske škole. Poslijeratna situacija donosi masovnu pojavu anonimnog arhitektonskog stambenog i industrijskog stvaralaštva kao i socijalni monumentalizam u reprezentativnoj gradnji s velikim simboličkim predznakom progresa.⁷² Kuća ili stan postaju simbol konačnog završetka rata, patnje i siromaštva, te dom predstavlja novi početak. Iz tog razloga stanovanje postaje glavna preokupacija, s jedne strane društvene politike, a s druge strane, građana.⁷³

Osnivaju se brojne radne skupine, među njima i privremeni Gradski narodni odbor Zagreba (GNOZ) koji na svojim izvanrednim sjednicama od svibnja do listopada 1945. godine rješava izazove organizacije vlasti, opskrbe građana hranom i ogrjevom, rajonizacije Zagreba te prve planove razvoja grada.⁷⁴ Spomenuta rajonizacija jednoglasno je prihvaćena na sjednici GNOZ-a početkom lipnja 1945. godine, a provedena je do kraja istog mjeseca. Podrazumijevala je podjelu Zagreba na šest cjelina (rajona), a Trešnjevka je sačinjavala V. rajon do 1952. godine kad je takva gradska organizacija ukinuta. Početkom 1946. godine na sjednici Izvršnog odbora predloženo je odobravanje *Privremene regulacione uredbe za dio grada južno od željezničke pruge*, što će se na još nekoliko sjednica koje su uslijedile odgađati. U srpnju 1946. godine Izvršni odbor raspravlja o gradnji prvih više stambenih zgrada na Varaždinskoj cesti (danas Ulici grada Vukovara), po projektima Ive Bartolića, Stjepana Gomboša i Viktora Hećimovića. Pročelnik Građevnog odjela Izvršnog odbora Adolf Vouk izlaže da se na Vukovarskoj ulici grade četiri četverokatnice s po 80 stanova i da se predviđa izgradnja još pet zgrada u drugoj etapi, a da će treća etapa izgradnje vjerojatno podrazumijevati dvije ili tri deseterokatnice na uglovima ulica. U rujnu 1946. godine donesena je *Odluka o primjeni nove Regulacijske osnove Zagreba*, autora Vladimira Turine, koja je zabranila izgradnju parcela okruženih Savskom cestom, željezničkom prugom, Držićevom ulicom i rijekom Savom, kako bi se navedena područja izgradila planski prema istoj regulacijskoj osnovi.⁷⁵ Iznimni značaj Varaždinske ceste, kasnije Moskovske i Proleterskih brigada, a današnje

⁷¹ Tomislav Badovinac: *Osnovna obilježja razvoja grada Zagreba*, u: *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, ur. Tomislav Badovinac, Savez društava "Josip Broz Tito" Hrvatske, Zagreb, 2004. godina, str. 134.

⁷² Žarko Domljan, *Arhitektura XX stoljeća u Hrvatskoj*, u: *Umjetnost na tlu Jugoslavije, Arhitektura XX vijeka*, ur. Z. Manević et al., Spekter Zagreb, 1986, str. 42.

⁷³ Jasna Galjer, Iva Ceraj, *Uloga dizajna u svakodnevnom životu na izložbama Porodica i domaćinstvo 1957.-1960. godine*, u: Radovi Instituta za povijest umjetnosti 35, Zagreb, 2011., str. 277.

⁷⁴ Vedran Ivanković, Mladen Obad Ščitaroci, *Planiranje i izgradnja Zagreba 1945.-1952.*, u: *Prostor* 19 (2011) 2 (42), str. 364.

⁷⁵ *ibid*, str. 367.

Vukovarske ulice ističu Vedran Ivanković i Mladen Obad Šćitaroci kad ju proglašavaju *najvažnijim gradilištem za viši sloj socijalističkog stanovanja i svojevrsni stilski poligon za ispitivanje odrednica novoga stila u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata*.⁷⁶

U prvom broju časopisa *Arhitektura* iz 1947. godine iznosi se petogodišnji plan obnove i izgradnje te se kao apsolutni prioriteti do 1950. godine podcrtavaju poboljšanje stambenih prilika, izgradnja 15 milijuna metara kvadratnih stambenih prostora, milijun metara kvadratnih školskih površina, obnova 150 000 metara kvadratnih staničnih zgrada i 430 000 metara kvadratnih privrednih i upravnih zgrada. Nadalje, stvoriti masovnu produkciju montažnih tipskih stambenih zgrada te izgradnja novih kulturnih ustanova poput kazališta, muzeja, kino dvorana i galerija.⁷⁷ Izgradnja novih stanova nije bio jedini način rješavanja hitnih stambenih problema, već su se *neprijateljski elementi* nasilno preseljavali u nehigijenske stanove radnika, a radnici u njihove bolje stanove, što je vidljivo iz izvješća tajnika Izvršnog odbora Branka Padjena iz 1947. godine.⁷⁸

Urbanistički institut Ministarstva građevina Narodne Republike Hrvatske osnovan je 1947. godine na čelu s Vladimirom Antolićem, koji u suradnji s Vladimirom Franzom, Stjepanom Hribarom, Aptullom Halilibrahimovim i Ivanom Layom izrađuje prijedlog nove regulacijske osnove, nakon što je ona iz 1940. godine ukinuta.⁷⁹ U narednim godinama uslijedilo je i otvaranje područnih zavoda za urbanizam u Splitu i Rijeci. Arhitektura je netom nakon rata smatrana programiranom društvenom funkcijom koja zadovoljava nove potrebe grada, a kako su arhitekti većinom bili zaposleni u velikim državnim projektnim biroima sa tipskim zadacima masovne stambene i industrijske izgradnje, umjetnički elementi arhitekture pali su u posljednji plan.⁸⁰ S pedesetim godinama završava fenomen anonimne arhitekture, što je posljedica raspuštanja državnih projektnih zavoda 1951. godine. Time je omogućeno osnivanje samostalnih arhitektonskih ureda, a specifični autorski rukopisi zagrebačke arhitekture počinju se sve očitije razlikovati. Arhitekti koji oblikuju grad pedesetih godina većinom se vraćaju tendencijama predratne arhitekture i ponovno okreću suvremenim internacionalnim zbivanjima.⁸¹ Praćenje tokova trendova u internacionalnoj gradnji svojim radom podupire između ostalih i redakcije časopisa *Arhitektura* i *Čovjek i prostor* koje redovito donose aktualnosti iz velikih europskih

⁷⁶ *ibid*, str. 372.

⁷⁷ Vedran Ivanković, Mladen Obad Šćitaroci, *Planiranje i izgradnja Zagreba 1945.-1952.*, u: *Prostor* 19 (2011) 2 (42), str. 369.

⁷⁸ *ibid*, str. 365.

⁷⁹ Vedran Ivanković, *Moskovski boulevard- Ulica grada Vukovara u Zagrebu 1945.-1956. godine: Arhitektura i urbanizam na razmeđu istoka i zapada*, u: *Prostor*, Vol 14, No 2 (32), 2006., str. 186.

⁸⁰ Tomislav Premerl, *Zagreb grad moderne arhitekture: stoljeće zagrebačke arhitekture*, Durieux, Zagreb, 2002., str. 78.

⁸¹ Žarko Domljan, *Arhitektura XX stoljeća u Hrvatskoj*, u: *Umjetnost na tlu Jugoslavije, Arhitektura XX vijeka*, ur. Z. Manević et.al., Spektar Zagreb, 1986, str. 42.

gradova. Iako je poslijeratna obnova arhitektonski prioritet u godinama nakon rata, intenzivnija gradnja novih objekata javlja se početkom pedesetih godina. Novogradnja u drugoj polovici četrdesetih godina odnosi se najviše na industrijske pogone, a jedan od najvažnijih primjera je svakako Tvornica električnih strojeva *Rade Končar*, djelo arhitekata Stjepana Gomboša i Mladena Kauzlarića. Arhitektonski zadatak je bio realizirati industrijski kompleks golemih dimenzija prvog elektro-industrijskog kombinata u zemlji.⁸² Kompleks se je počeo graditi 1945./1946. godine, a impresivni projekt je samo djelomično realiziran.⁸³ Glavni konstruktori tvornice bili su Otto Werner i Vladimir Juranović, a kompleks se je protezao na 70 000 kvadratnih metara. Hale građene od armiranog betona enciklopedijski su primjer internacionalnog stila industrijske arhitekture, a konstrukcije montažnog krova koje je za tu prigodu osmislio i patentirao Otto Werner kasnije su često korištene u objektima slične namjene.⁸⁴ Projekt je nagrađen krajem 1949. godine od Vlade FNRJ.⁸⁵ Uz tvornicu je 1947. godine građeno i pripadajuće stambeno naselje u Voltinom, po projektu Ive Bartolića, Stjepana Gomboša i Slavka Löwyja, kao i stambeni objekt za samce Božidara Tušeka u neposrednoj blizini.⁸⁶

S obzirom da su se prijeratni izložbeni paviljoni arhitekata Haberlea i Bauera na Savskoj cesti pokazali nedostatni, pojavila se potreba za izgradnjom novog paviljonskog sklopa na parceli preko puta ceste, točnije na prostoru bivšeg okretišta tramvaja. Autor novog kompleksa bio je ponovno Marijan Haberle, čiji sklop od 8000 metara kvadratnih danas zovemo Tehničkim muzejom. Iako su tadašnji građevinski trendovi nametali gradnju od čelika i betona, Haberle je za Paviljon A, glavnu zapadnu halu, odabrao drvo kao dominantni materijal. Upravo taj arhitektov potez ukazuje na ambicioznost projekta, s obzirom da lamelacija drveta tada nije bila poznata tehnika.⁸⁷ Kompleks je dovršen 1949. godine i bio je najveći projekt u Zagrebu te godine,⁸⁸ a planiran je kao privremeni objekt. Već sljedeće godine osvaja Nagradu NR Hrvatske, a od 2005. godine ima status zaštićenog kulturnog dobra.

Vidljivo je da su najvažniji hrvatski arhitekti tog doba, poput Marijana Haberlea, Stjepana Gomboša, Božidara Tušeka i Mladena Kauzlarića, svoj trag ostavili i na Trešnjevci.

Kulturna svakodnevica stanovnika Trešnjevke sredinom dvadesetog stoljeća bila je vezana uz trešnjevačka kina. Kino *Triglav* u Okičkoj ulici bilo je najdugovječnije trešnjevačko kino, a

⁸² Stjepan Gomboš, *Tvornica Električnih strojeva Rade Končar u Zagrebu*, u: *Arhitektura* 11-12, 1950, str. 20.

⁸³ Damjanović, *Zagreb. Arhitektonski atlas*, AGM, Zagreb, 2014., str. 29.

⁸⁴ *ibid*, str. 360.

⁸⁵ Vedran Ivanković, Mladen Obad Šćitaroci, *Planiranje i izgradnja Zagreba 1945.-1952.*, u: *Prostor* 19 (2011) 2 (42), str. 370.

⁸⁶ *ibid*, str. 370.

⁸⁷ Žunić, Alen. *Technical museum of Zagreb*, u: *Presjek: časopis za detalj u arhitekturi* 1.4 (2011), str.96.

⁸⁸ Vedran Ivanković, Mladen Obad Šćitaroci, "Planiranje i izgradnja Zagreba 1945.-1952." u: *Prostor* 19 (2011) 2 (42), str. 370.

postojalo je od 1941. do sredine devedesetih godina. Pedesetih godina postojalo je otvoreno kino na Trešnjevačkom placu, kao i kino *Trešnjevka* ("Buhara") u neposrednoj blizini. Nakon Drugog svjetskog rata do sredine pedesetih godina u sklopu kompleksa tvornice Rade Končar na Fallerovom šetalištu postojalo je kino kojim je upravljao tvornički foto-kino klub. Projekcije za javnost su se održavale dva puta dnevno, a po otvorenju zgrade *Narodnog sveučilišta Končar* u Kroflinovoj ulici (današnjoj Ulici Dragutina Golika) kino *Končar* je preseljeno te je na novoj lokaciji postojalo do sedamdesetih godina.⁸⁹ Sredinom pedesetih godina osniva se *Pionirsko amatersko kazalište* na istoj adresi kao današnje dječje kazalište *Trešnja*, te dodatno obogaćuje kulturnu svakodnevicu Trešnjevčana.

Proširenje sadržaja na Trešnjevci od pedesetih godina u velikom se dijelu, osim na kulturne, odnosi na sportsko-rekreativne objekte. Krajem desetljeća sagrađena je Sportska dvorana Trešnjevka tzv. *Kutija šibica*, koja je do izgradnje Doma sportova početkom sedamdesetih bila najveća sportska dvorana u Zagrebu.⁹⁰ Gradnja zimskog plivališta dugo se planirala, a na natječaju iz 1952. godine prvu nagradu osvaja projekt Franje Bahovca, Vladimira Antolića i Božidara Tuška. Po tom idejnom projektu nastaje izvedbeni projekt Franje Bahovca, a zimsko plivalište *Mladost* dovršeno je 1958. godine i smješteno na Trgu Krešimira Čosića (tada zvanom Trgu sportova).⁹¹ Prvi zatvoreni sportsko-rekreacijski plivački objekt u Zagrebu koristio je otpadnu toplinu iz susjedne elektrane za grijanje bazena.⁹²

Tek nakon 1961. možemo govoriti o poboljšanju stambenih prilika u Zagrebu, a pozitivan trend ubrzanog razvoja bilježimo sve do 1984. godine.⁹³ Početkom 1960-ih iz sredstava akumulacije izdvajaju se značajnije svote za izgradnju stanova i gradsku infrastrukturu, a i građani redovito počinju sami ulagati u nekretnine.⁹⁴ Povećanje površine stana i stambene površine po stanaru ostavljaju značajan pozitivan utjecaj na kvalitetu života stanara. Opremljenost stambenih jedinica također je vrlo važan faktor u kvaliteti stanovanja, a u ovom razdoblju vidljiv je statistički porast stanova sa kupaonicom, priključkom na struju, vodovodom i kuhinjom.⁹⁵ Budući da je kvaliteta stanovanja postala izrazito važna tema nakon Drugog svjetskog rata, na našim se prostorima počinju postavljati izložbe posvećene tom fenomenu. Jedna od najvažnijih je *Porodica*

⁸⁹ *Kino Končar*, <http://mapiranjetresnjevke.com/kvartovi/voltino/kino-koncar/> (pristup 3.11.18.)

⁹⁰ *Sportska dvorana Trešnjevka (Kutija šibica)*, <http://mapiranjetresnjevke.com teme/sport-i-razonoda/kutija-sibica/> (pristup 3.11.18.)

⁹¹ Ariana Štulhofer, *Prilog istraživanju povijesti izgradnje sportsko-rekreacijskih objekata u Zagrebu*, u: *Prostor* Vol.3. (1995), No.1 (9), str. 69.

⁹² *Plivalište u Žajnoj (Daničičevoj) ulici*, <http://mapiranjetresnjevke.com/kvartovi/stara-tresnjevka/plivaliste-daniciceva/> (pristup 2.1.19.)

⁹³ Vladimir Stipetić: *Stambene prilike u Zagrebu*, u: *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, ur. Tomislav Badovinac, Savez društava "Josip Broz Tito" Hrvatske, Zagreb, 2004. godina, str. 379.

⁹⁴ *ibid*, str. 378.

⁹⁵ *ibid*, str. 379.

i *domaćinstvo*, a održala se je u Zagrebu tri puta između 1957. i 1960. godine.⁹⁶ Nezanemarivi element modernog stanovanja bile su opskrbno-servisne potrebe kućanstava pa se pojavila potreba za većim brojem prostora takve namjene. Upravo na izložbi *Porodica i domaćinstvo* 1958. godine, na Zagrebačkom je velesajmu predstavljen objekt trgovinske namjene po projektu Stjepana Milkovića, Zdravka Gmajnera i Emila Ladineka, koji je po završetku izložbe 1959. godine dislociran na svoju trajnu lokaciju- Trešnjevački trg. Na Trešnjevku je tako stigla dvoetažna konstrukcija od čelika i stakla, izduženog pravokutnog tlocrta s blago uvučenim prizemljem.⁹⁷ Unutarnji prostor bio je prilagođen potrebama kupca koji je pratio nametnuti smjer kretanja te razgledavao ponudu i kupovao po samoposlužnom principu.⁹⁸ Bila je to trešnjevačka *Na-ma* (Narodni Magazin), i odgovarala je svim estetskim standardima moderne arhitekture.

Jedan od arhitekata koji je obilježio zagrebačku poslijeratnu gradnju, pa tako i arhitekturu trešnjevačkog područja, svakako je Slavko Jelinek. S obzirom na činjenicu da je u svojoj karijeri izgradio trideset nebodera poznat je i kao arhitekt vertikale. Na Trešnjevci je ostvareno čak šest projekata s Jelinekovim potpisom pretežito stambene namjene. Na građevinskom zemljištu u Zorkovačkoj ulici predviđen je stambeni objekt sa sto trosobnih stanova. Smjernice za projekt izdao je Urbanistički zavod grada Zagreba 1961. godine, a uključivale su i posebno upozorenje:

“Ovaj objekt je prvi veći volumen na Trešnjevci, dominantan za svoju bližu okolicu. Stoga je bezuvjetno potrebno njegovoj arhitektonskoj obradi posvetiti naročitu pažnju. Kao slobodno stojeći masivan stambeni blok potrebno je da bude atraktivan sa svih strana.”⁹⁹

Investitor je bio V.P. Zagreb (Vojna pošta), a Slavko Jelinek izrađuje projekt po idejnim nacrtima Branka Raosa, tadašnjeg šefa Građevinskog odjela Vojne pošte Zagreb.

Zgrada je izgrađena u manje od dvije godine, a novi stanovnici počeli su se useljavati krajem 1964. godine. Zgrada je okružena javnim parkom, Strižićevim naseljem Prve stambene štedionice, dječjim igralištem i Zemljakovom osnovnom školom te je zamišljena kao simbolična granica između industrijskog i obiteljskog naselja.¹⁰⁰ Kako bi se građevina mogla izgraditi na tom mjestu porušeno je nekoliko prizemnica.¹⁰¹ Objekt je orijentiran tako da se svojom dužom stranom

⁹⁶ Jasna Galjer, Iva Ceraj, *Uloga dizajna u svakodnevnom životu na izložbama Porodica i domaćinstvo 1957.-1960. godine*, u: Radovi Instituta za povijest umjetnosti 35, Zagreb, 2011., str. 277.

⁹⁷ Alen Žunić, Zlatko Karač: *Robne kuće i opskrbni centri arhitekta Aleksandra Dragomanovića*, u *Prostor* 23 (2015) 2 (50), str. 280.

⁹⁸*** *Na-ma (Narodni magazin) na Trešnjevci u Zagrebu*, Arhitektura 3-4, 1961, str. 8.

⁹⁹ ČIP XII/152, studeni 1965, 1, naslovnica

¹⁰⁰ *Stambena zgrada u Zorkovačkoj*, <http://mapiranjetresnjevke.com teme/slika-grada/zorkovacka/> (pristup 2.11.18.)

¹⁰¹ Renata Margaretić Urlić, *Slavko Jelinek*, Udruženje hrvatskih arhitekata, Zagreb, 2009., str. 31.

proteže u smjeru istok-zapad, s idejom da spavaonice s lođama i dnevni boravci gledaju na jug. Horizontalna dinamika sklopa dodatno je naglašena kontinuitetom galerija i lođa, a prekinuta je vertikalama dvaju staklenih stubišta. Građevina se sastoji od prizemlja i devet katova. Slijedeći upute Urbanističkog zavoda prizemlje je djelomično neizgrađeno i prozračno, a sadržavalo je trafostanicu, prostor za boravak djece, društvene prostorije, toplinsku stanicu i samoposluživanje. Prvih osam katova jednakog su tlocrta i sastoje se od dvanaest karakterističnih trosobnih stanova od 75 metara kvadratnih, a na posljednjem se katu nalaze još dva trosobna stana kao i zajednička krovna terasa, prostori za rekreaciju, praonice rublja i slični dodatni sadržaji. Stanovi su projektirani na način da su svi ulazi, kuhinje i kupaone orijentirani sjeverno, kako bi zbog osvjjetljenja i prozračivanja oslobodili južnu stranu sobama s lođama, a sve prostorije povezane su zajedničkim predprostorom.¹⁰² Provedene su i instalacije koje se početkom šezdesetih nisu često mogle naći u objektima kolektivnog stanovanja, kao što su centralno grijanje i interfon.¹⁰³ Skladnost zdanja postignuta je ravnotežom između monolitnosti zgrade i gotovo lebdećeg dojma, u istovremenoj težini i lakoći.¹⁰⁴ Projekt uspješno ispunjava četiri glavna zahtjeva moderne-jednostavnost, funkcionalnost, racionalnost i ekonomičnost. Jednaki tlocrtni raspored svih stanova simbolički upućuje na političku propagandu jednakosti svih stanovnika.¹⁰⁵

Slijedeći Jelinekov projekt na Trešnjevci bila je izgradnja peterokatnice u Ulici Rade Končara (današnja Tratinska ulica) 1965. godine. Jedina ograničenja projektantu bila su poštivanje postojećeg građevnog pravca ulice i nadovezivanje visine vijenca objekta na susjednu Narodnu banku.¹⁰⁶ Horizontalnost građevine sastoji se u galerijskom sustavu koji podsjeća na onaj u Zorkovačkoj ulici, no najuočljiviji element projekta jest vertikala izbočenog staklenog stubišta na zapadnom rubu objekta. Orijentacija zgrade je organizirana na način da su na sjevernoj strani pomoćne prostorije, a na južnoj, to jest dvorišnoj strani, daleko od gradske vreve, spavaće sobe i dnevni boravci. Položaj istaknutog stubišta na rubu zgrade uvjetovan je funkcionalističkim razmatranjem tlocrtnih rješenja većih stanova kojima bi smetalo središnje stubište.¹⁰⁷ Prizemlje je, kao i u zgradi u Zorkovačkoj ulici, prohodno. Svaki od pet katova sadrži tri stana sličnog rasporeda no različitih dimenzija. Začelje je oblikovano središnjim rizalitom i rastvoreno staklenim lođama, neke od kojih su danas nažalost pregrađene, usprkos tome što je ovo Jelinekovo djelo proglašeno spomenikom kulture.

¹⁰² ČIP XII/152, studeni 1965, 1, str.6

¹⁰³ Renata Margaretić Urlić, *Slavko Jelinek*, Udruženje hrvatskih arhitekata, Zagreb, 2009., str. 32.

¹⁰⁴ *ibid*, str. 32.

¹⁰⁵ *ibid*, str. 32.

¹⁰⁶ *ibid*, str. 37.

¹⁰⁷ *ibid*, str. 37.

Vjerojatno najpoznatiji projekt Jelinekovog ureda AGI-46 na Trešnjevci je stambeno-poslovni toranj u Ozaljskoj 93, takozvana *Trešnjevačka ljepotica* dovršena 1969. godine. Investitor i izvođač projekta bilo je poduzeće G.P. Industrogradnja. Toranj u Ozaljskoj ulici bio je dvadeset i treći neboder kojeg je u Zagrebu projektirao Jelinek.¹⁰⁸

Jelinekov ured je na ovaj neboder revolucionarno uspio primijeniti tehnologiju gradnje kliznim oplatama koja dotad nije bila prikladna za stambene izgradnje jer nije omogućavala otvore na građevini¹⁰⁹, a upravo toj tehnologiji možemo zahvaliti monolitnost građevine.¹¹⁰ Toranj je građen na način da može izdržati potrese najjače kategorije. Visok je 73 metra i sadrži 22 kata. Osim prizemlja i prva dva kata koji su namijenjeni poslovnim prostorima, i posljednjeg na kojem je Jelinek smjestio poslovni prostor svojeg biroa AGI-46, katove zauzimaju stambeni prostori s po devet stanova na svakom katu. Drugi i posljednji kat oblikovani su kao viseći istaci koji izlaze iz volumena pročelja i prave okvir lođama s transparentnim ogradama koje ispunjavaju katove između njih. Kao i u ostalim stambenim objektima Jelinek karakteristično odvaja dnevni od intimnog prostora stana. Zbog do tada neuobičajene razvedenosti volumena i dojmljivih dimenzija toranj je postao novi gradski reper i simbolični zapadni izlaz iz grada.¹¹¹

¹⁰⁸ *ibid*, str. 95.

¹⁰⁹ *Stambeno-poslovni toranj Ozaljska*, <http://www.d-a-z.hr/hr/projekti/stambeno-poslovni-toranj-ozaljska,686.html> (pristup 11.12.18.)

¹¹⁰ Fernando Soprano, *40 godina Trešnjevačke ljepotice*., u: Glas Trešnjevke, broj 8, 2009, str. 38.

¹¹¹ Renata Margaretić Urlić, *Slavko Jelinek*, Udruženje hrvatskih arhitekata, Zagreb, 2009., str. 95

Slika 3. Trešnjevačka ljepotica

Krajem listopada 1964. godine rijeka Sava nabujala je i prelila se je preko nasipa te uzrokovala strašnu poplavu na području tadašnjih općina Susedgrad, Trešnjevka, Trnje, Peščenica i Remetinec. Poplava je napravila veliku materijalnu štetu i skrivila smrt 17 ljudi. Jedini dijelovi Trešnjevke koji nisu bili poplavljeni su oni sjeverno od Ozaljske i zapadno od Trakošćanske ulice, te Pongračevo, Ciglenica i današnje Voltino. Vodena bujica poplavila je oko 15 000 stambenih i preko 3 000 gospodarskih zgrada te je evakuirala oko 40 000 građana. O razmjeru posljedica govore statistike da je oko 10 000 stambenih jedinica oštećeno do neupotrebljivosti, oko 13 000 učenika i studenata je izgubilo školske i studentske prostore, 350 kilometara ceste je poplavljeno, a uništeno je 65% građevinskog materijala i opreme grada Zagreba kao i 81 transformatorska stanica. Procjena ukupne štete iznosila je preko 100 milijardi tadašnjih dinara.¹¹² Nakon poplave oformljena je inspekcija koja je obavljala pregled kuća i stanova i odlučivala o eventualnom rušenju i obnavljanju objekata. Sljedeći korak bio je gradnja novih stanova za obitelji koje bile su pogođene poplavom i ostale bez stambenih prostora, a izgrađeni su u Dubravi, Volovčici, Botincu i Gajnicama. Zgrade koje su u Prečkom građene za smještaj

¹¹² *Poplava 1964.*, <http://mapiranjetresnjvke.com/kvartovi/gredice/poplava-1964/> (pristup 10.10. 18.)

studenata u Lhotkinoj i Dobroničevoj ulici prenamijenjene su u smještaje s istom svrhom. Na samom teritoriju Trešnjevke nije puno bilo organiziranog građenja novogradnje.¹¹³

Na Trgu sportova 1968. godine Slavko Jelinek gradi još jedan toranj- hotel za samce, neposredno nakon izgradnje prenamijenjen u *Omladinski hotel Sport*- danas poznatiji kao hotel *Panorama*. Do danas je zadržao status najvišeg hotela u Zagrebu, a od njega su u gradu više samo katedrala i *Eurotower*. U intervjuu u *Glasu Trešnjevke* Jelinek napominje kako je projekt započet kao stambeni neboder za samce, no investitor je naknadno promijenio namjenu i završio hotel s drugim projektantom.¹¹⁴ Toranj je smješten na niski horizontalni aneks koji je trebao definirati južnu stranu trga. Hotel je obilovao sadržajima, pa su tako postojale posebne prostorije za gledanje televizije, za slušanje glazbe s fonotekom i učionice. Kao konzultant za interijere angažiran je egzatovac Bernardo Bernardi, a namještaj je sličan onom u Pučkom otvorenom učilištu- jednostavni geometrijski oblici dizajnirani od drva, metala i kože.¹¹⁵

Hotel je zajedno s budućim *Domom sportova*, četiri nova stambena nebodera i prostorima zatvorenog bazena trebao činiti jedinstveni građevinski kompleks koji bi predstavljao novi centar Trešnjevke.¹¹⁶ Za kompleks su planirani brojni sadržaji poslovnog, trgovačkog, ugostiteljskog i zabavnog tipa. Samo dva nebodera su na kraju izgrađena, a prostor nikada nije zaživio na planirani način. Koncept ovakvog kompleksa inspiriran je djelovanjem arhitektonske grupe Team X kojoj je misija bila stvaranje susjedstva i novog međuljudskog zajedništva.¹¹⁷

5.2. Razdoblje 1970-ih i 1980-ih godina

Sedamdesete godine u zagrebačkoj arhitekturi karakterizira početak odmaka od poslijeratnog internacionalizma i približavanje autorskom izrazu.¹¹⁸ U tom prijelaznom razdoblju s kasne moderne na neki novi izraz teži se humaniziranju prostora, dekorativnijoj upotrebi

¹¹³ *Poplava 1964.*, <http://mapiranjetresnjevke.com/kvartovi/gredice/poplava-1964/> (pristup 10.10. 18.)

¹¹⁴ Fernando Soprano, *40 godina Trešnjevačke ljepotice.*, u: Glas Trešnjevke, broj 8, 2009, str. 41.

¹¹⁵ Renata Margaretić Urlić, *Slavko Jelinek*, Udruženje hrvatskih arhitekata, Zagreb, 2009., str. 68.

¹¹⁶ *Hotel Panorama*, <http://mapiranjetresnjevke.com/kvartovi/stara-tresnjevka/hotel-panorama/> (pristup 4.12.18.)

¹¹⁷ Renata Margaretić Urlić, *Slavko Jelinek*, Udruženje hrvatskih arhitekata, Zagreb, 2009., str. 71.

¹¹⁸ Tomislav Premerl, *Zagreb grad moderne arhitekture: stoljeće zagrebačke arhitekture*, Durieux, Zagreb, 2002., str. 88.

materijala, boja i ploha te novoj vrsti izražavanja i definiciji regionalnih i nacionalnih karakteristika u prostoru.¹¹⁹ Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća u arhitekturi Zagreba pojavljuje se natruha postmodernizma. Zbog izrazito jakog utjecaja internacionalnog stila i moderne arhitekture na arhitekte koji su djelovali u Zagrebu, postmodernizam na našim prostorima nikad neće u potpunosti zaživjeti.¹²⁰ Osim tragova postmodernizma u zagrebačkoj arhitekturi, za vrijeme ovog desetljeća javljaju se karakteristike strukturalizma, brutalizma, novog kubizma, novog racionalizma i drugi stilovi. Domaći arhitekti pažljivo su pratili svjetska arhitektonska zbivanja i pomno birali elemente koji su u suzdržanijem obliku primjenjivi u našem okruženju.¹²¹

Od druge polovice šezdesetih do službenog otvorenja 1972. godine trajala je izgradnja *Doma sportova*, novog rekreacijskog centra na Trgu sportova. S obzirom na činjenicu da je *Kutija šibica* imala premaleno gledalište za velike sportske događaje, pojavila se ambicija i potreba za izgradnjom novog kompleksa sportskih dvorana. Projekt je izveden po zamisli arhitekta Vladimira Turine te suradnika Borisa Magaša i Mladena Vodičke. Učestalost sportsko-rekreacijskih objekata na Trešnjevci održala se je i danas kao jedan od važnih elemenata identiteta kvarta, a koncentracija sportskih dvorana u Zagrebu najveća je upravo na Trešnjevci.¹²²

Jedna od najvažnijih zagrebačkih građevina, motiv s razglednica i identifikacijska oznaka grada je *Zagrepčanka* arhitekata Slavka Jelineka i Berislava Vinkovića. Iako se nalazi na istočnoj strani Savske ceste, koja za razliku od zapadne ne potpada u gradsku četvrt Trešnjevka sjever, zbog njezine iznimne vrijednosti i važnosti *Zagrepčanku* ne smijemo preskočiti. Projekt je izrađen krajem šezdesetih godina za investitora G.P. "Vranica" Sarajevo, a zgrada je dovršena 1976. godine. Ovaj poslovni toranj od 26 katova vjerno prenosi duh desetljeća u kojem je projektiran, od tehnologije do oblikovanja.¹²³ Na ovoj parceli, spoju važnih prometnica Savske ceste i Ulice grada Vukovara, urbanističke su odrednice već 1953. godine u regulacijskom planu Božidara Rašice pretpostavljale gradski orijentir upečatljivog oblikovanja i zgradu velikih dimenzija.¹²⁴ Senzibilitet za očuvanje veduta i predanost zamisli da se ne prekida vizura prema Medvednici i Savi odvela je arhitekte u smjeru trokrakog tornja osi u smjeru sjever-jug.¹²⁵ Zgradu čine tri zasebna ali spojena uska volumena različitih visina, od kojih su bočni konkavno zakrivljeni, a niski

¹¹⁹ *ibid*, str. 88.

¹²⁰ Dragan Damjanović, *Zagreb, arhitektonski atlas*, AGM, Zagreb, 2014., str. 33.

¹²¹ Tomislav Premerl, *Zagreb grad moderne arhitekture: stoljeće zagrebačke arhitekture*, Durieux, Zagreb, 2002., str. 88.

¹²² *Dom sportova*, <http://mapiranjetresnjevke.com/kvartovi/stara-tresnjevka/dom-sportova/> (pristup 5.9.18.)

¹²³ Renata Margaretić Urlić, *Slavko Jelinek*, Udruženje hrvatskih arhitekata, Zagreb, 2009., str. 81.

¹²⁴ *ibid*, str. 81.

¹²⁵ *ibid*, str. 81.

aneks nalazi se sa jugozapadne strane nebodera. Važno je napomenuti da se osnovno funkcionalno rješenje organizacije prostora na katovima unatoč negodovanju arhitekata više puta mijenjalo i skoro je svaki kat na kraju različito realiziran.¹²⁶ Mnogobrojni kompromisi tijekom izgradnje utjecali su na kvalitetu konačnog tlocrtnog rasporeda. Interijere su arhitekti oblikovali zajedno s Raoulom Goldonijem i Edom Murtićem, čestim Jelinekovim suradnicima. Već desetak godina nakon realizacije s fasade su počele otpadati teške mramorne ploče. *Zagrepčanka* je upisana u Registar kulturnih dobara, no potrebna je hitna intervencija u obnovi i očuvanju eksterijera i interijera koji su devastirani što zbog starosti, što zbog mnogobrojnih komercijalnih prenamjena.¹²⁷

Društveni dom Trešnjevka osnovan je 1979. godine i do danas služi kao kulturni epicentar četvrti pod novim imenom Centar za kulturu Trešnjevka (*Cekate*). U sklopu njega od 1980. godine djeluje *Galerija DDT*, danas *Galerija Modulor*, čije su izložbe od kraja osamdesetih programski posvećene temama arhitekture, urbanizma i dizajna.

Tek se za vrijeme osamdesetih godina počinje revalorizirati tradicija moderne arhitekture u međuratnom periodu. Do promišljanja fenomena moderne između dva rata u ovom intenzitetu nije došlo ranije budući da su arhitekti prije osamdesetih godina bili preokupirani prvenstveno poratnom situacijom, a zatim tehnološkim napredcima i uzbuđenjem novog razdoblja, pa suvremenim globalnim trendovima.¹²⁸ Pojavljuju se nova poimanja grada i zajedničkog života u njemu te potreba za novim urbanim identitetom. U urbanističkim planovima počinju se predviđati rekonstrukcije stare gradske jezgre i manjih gradskih četvrti širih urbanih područja, a sredinom desetljeća počinju se redovito obnavljati. Teži se gradnji prepoznatljivih gradskih orijentira i pojedinačne pretencioznije arhitekture koja naglašava grad.¹²⁹ Autorski rukopis se stišava i svodi na detalj te primjenu materijala više nego na velike koncepcijske poduhvate.

Na Trešnjevci se 1988. godine počinje graditi jedan od najprepoznatljivijih zagrebačkih motiva- nova zgrada Gradskog kazališta *Trešnja*. Za rekonstrukciju starog i projektiranje novog kazališta izabran je arhitekt Andrija Mutnjaković. Isti arhitekt je kontinuirano projektirao i gradio ovo kazalište, naime bio je zadužen i za uređenje zgrade 1964. godine i dogradnju ulaznog predvorja i uređenje gledališta 1970. godine.¹³⁰ Zgrada je preuređena unutar starih prostornih gabarita, bez dodatnih proširenja. Fasada novog kazališta sastoji se od prepoznatljivih šarenih

¹²⁶ *ibid*, str. 81.

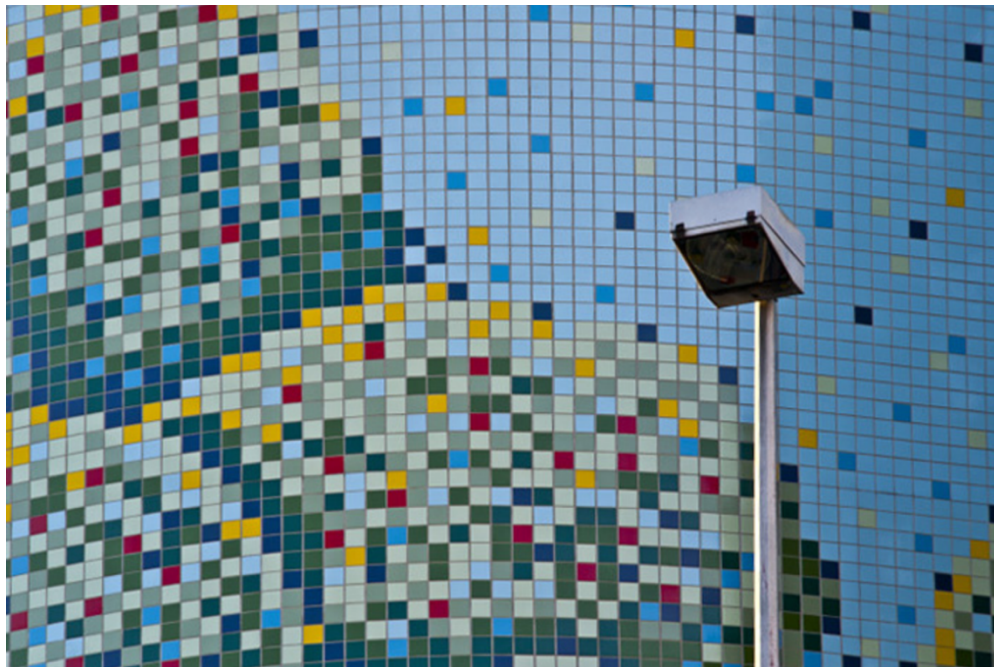
¹²⁷ *ibid*, str. 83.

¹²⁸ Tomislav Premerl, *Zagreb grad moderne arhitekture: stoljeće zagrebačke arhitekture*, Durieux, Zagreb, 2002., str. 99.

¹²⁹ Tomislav Premerl, *Zagreb grad moderne arhitekture: stoljeće zagrebačke arhitekture*, Durieux, Zagreb, 2002., str. 104.

¹³⁰ *Gradsko kazalište Trešnja 1999.*, monografija, ur. Hrvoje Hitrec, Zagreb, 1999., str. 107.

mozaika koji su napravljeni od keramičkih pločica, s poentilistički oblikovanim motivima prirode to jest krošnja stabala trešnje kao jedinstvenog simbola četvrti. Uz ulazni dio postavljeno je predvorje u kojem se odvija šarena igra svjetla postignuta raznobojnim staklenim ciglama, koje vizualno korespondiraju s fasadnim pločicama. S obzirom da je predvorje pozicionirano uz vrlo prometnu Selsku cestu koja zvukovno i vizualno ometa ambijent kazališta, staklene opeke imaju i funkcionalnu ulogu- služe apsorpciji gradske buke, dok se vanjska gibanja transformiraju u kinetičku igru svjetla.¹³¹ Drugi, to jest desni atrij ostakljen je vitrajima, dok je treće, središnje predvorje uvučeno, a nedostatak prirodnog svjetla riješen je intenzivno osvijetljenim spuštanim stropom.¹³² Zgrada se sastoji od nekoliko razvedenih volumena različitih oblika i visina te svojom razigranom formom evocira dječji svijet. Na jednom od krovova se u obliku velike crvene kugle ponovno javlja zaštitni znak kvarta- trešnja. Rekonstrukcija se je, najviše zbog ratne situacije, prilično produžila, a novo kazalište otvorilo je svoja vrata publici 1999. godine. Moguće je povući paralelu s Mutnjakovićem kulturnim centrom u Dubravi, koji je jednako kao i kazalište na Trešnjevci projektiran u jednom, a građen desetljećima u drugom vremenu. Centar u Dubravi nije završen po Mutnjakovićevom projektu, a s obzirom na velike izmjene u kasnijem tretmanu trešnjevačkog kazališta, ni ono više nije u skladu s arhitektovim zamislima.

Slika 4. detalj fasade Gradskog kazališta Trešnja

¹³¹ Andrija Mutnjaković, *Zgrada kao urbana predstava*, u: *Gradsko kazalište Trešnja 1999.*, monografija, ur. Hrvoje Hitrec, Zagreb, 1999., str. 104.

¹³² *ibid*, str. 105.

U Zagrebu je od 8. do 19. srpnja 1987. godine održana *Univerzijada*- jedna od najvažnijih sportskih manifestacija u povijesti ovih prostora. Iako je službeno sportski program bio prioritet ovog spektakla, procesi koji su se odvijali povodom i paralelno s *Univerzijadom* donijeli su veliku korist Zagrebu i Jugoslaviji. Manifestacija je uključivala i bogati kulturni program, koji je između ostalog kao svrhu imao diplomatsku promidžbu Jugoslavije. Razlog zašto je grad uopće prihvatio kandidaturu za domaćina manifestacije, usprkos velikoj gospodarskoj krizi, jest provedba značajne obnove infrastrukture i novogradnje.¹³³ Zagreb je trebalo dotjerati i dovesti u stanje dostojno reprezentacije cijele Jugoslavije. Ovaj sportski događaj bio je dakle velik pokretač promjena u gradskom tkivu. Povodom *Univerzijade* dugoročno je obogaćena ponuda sportske infrastrukture grada, i to gradnjom novih rekreativnih kompleksa (poput sportsko-rekreativnog centra Jarun, olimpijskog bazena u sportskom parku *Mladost* i košarkaškog centra Zagreb tzv. *Cibona*) kao i obnovom postojećih objekata (sportskog centra *Šalata*, Dinamovog stadiona i niza sportskih centara u gradovima u zagrebačkoj okolini).¹³⁴ Osim izgradnje novih objekata društvene namjene velika sredstva utrošena su i na obnovu i uređenje javnih prostora u centru grada.¹³⁵

Urbani zahvati koji su izvedeni zahvaljujući *Univerzijadi* prisutni su i na Trešnjevci, pa je tako 1988. godine na simboličnom ulazu u četvrt niknuo stakleni valjkasti toranj, sportsko-poslovni centar *Cibona*. Ovaj neboder arhitekata Marijana Hrzića, Ivana Piteše i Berislava Šerbetića promaknuo se je u jedan od najvažnijih vizualnih repera Zagreba. Autori ovog kompleksa nisu ranije surađivali, a bili su potpuno različitih profila i temperamenata.¹³⁶ Toranj je dograđen u osjetljiv prostorni kontekst, okružen gustim prometnicama i povišenim željezničkim te prizemnim tramvajskim prugama.¹³⁷ Za mnoge objekte građene na Savskoj cesti (*Mimara*, *Hotel Westin*, Studentski centar, Tehnički muzej, *Zagrepcanka*, *Vjesnik*) karakteristično je da su uvučeni u odnosu na ulicu, a kompleks *Cibone* građen je na jednak način. Građevina je odmaknuta od ulice, a dotiče ju tek svojim krajnjim rubom.¹³⁸ Prevladavajući materijal na neboderu jest staklo, što je za korporacijsku tj. poslovnu arhitekturu nakon sedamdesetih godina pa sve do danas uobičajena

¹³³ Jasenko Zekić, *Univerzijada '87.-drugi ilirski preporod*, u: Časopis za suvremenu povijest, Vol. 39 No. 2, 2007., str. 300.

¹³⁴ Jasenko Zekić, *Univerzijada '87.-drugi ilirski preporod*, u: Časopis za suvremenu povijest, Vol. 39 No. 2, 2007., str. 310.

¹³⁵ Tihomir Jukić, *Strateški projekti u kontekstu provedbe urbanističkih planova- komparacija hrvatskih i europskih iskustava* u: *Akteri društvenih promjena u prostoru; transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj*, ur: Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlutar, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2012., str. 40.

¹³⁶ Branko Siladin, *Gradotvorna arhitektura, Sportsko-poslovni kompleks "Cibona" u Zagrebu*, u: *Arhitektura* 204-207, 1988., str. 113.

¹³⁷ Ivo Maroević, *Zagrebačka arhitektura osamdesetih godina*, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 16, 1992, str. 238.

¹³⁸ Branko Siladin, *Gradotvorna arhitektura, Sportsko-poslovni kompleks "Cibona" u Zagrebu*, u: *Arhitektura* 204-207, 1988., str. 113.

arhitektonska odluka.¹³⁹ Uz toranj je sagrađena dvorana elipsoidnog oblika, a postojeća arhitektura na parceli interpolirana je u novi kompleks. Arhitektonska kompozicija centra sastoji se od osnovnih geometrijskih ideja- kruga, vertikale i pravokutnog bloka i postignuta je visoka razina vizualne usklađenosti i kvalitete.¹⁴⁰

Toranj je vrlo uspješno ugrađen u delikatnu urbanu situaciju te doprinosi silueti grada i trijumfalno dopunjuje vlastitu okolinu.

6. Razdoblje od 1990-ih do danas

S devedesetim godinama prošlog stoljeća i stjecanjem neovisnosti Hrvatske započelo je vrijeme postsocijalističke tranzicije i rapidne privatizacije. Promjena društvenog uređenja sa sobom donosi i konkretne promjene u modusima gradskog planiranja. Bez namjere za glorifikacijom prethodnog sistema važno je napomenuti najveće razlike urbane politike dvaju različitih društvenih sustava. U socijalističkim desetljećima, za razliku od razdoblja postsocijalizma, država je bila centralni investitor, generalni urbanistički planovi vrlo su pažljivo tretirali gradsko zemljište, a dugoročni planovi, sa svojim prednostima i manama, održavali su efikasniju kontrolu nad razvojem grada.¹⁴¹ Porast privatnih interesa i korporacijskog kapitala devedesetih godina ostavio je teške posljedice na prostor. Nejasno određeni javni interes glavni je krivac za današnje stanje, a cjelovita strategija urbanog planiranja gotovo da i ne postoji, već se točkasto grade pojedinačni objekti i mikroambijenti, a uklapanje u prostorni kontekst nije uvjet.¹⁴² Na Trešnjevci, kao i brojnim drugim zagrebačkim četvrtima, posljedično dolazi do potpune uzurpacije prostora i identiteta te opadanja kvalitete života njezinih stanara. Brzi prijelaz iz niske u visoku gradnju i naselja po mjeri investitora, a ne stanovnika, izbrisali su, osim u rijetkim iznimkama, karakter Trešnjevke kao naselja s malim kućama s pripadajućim vrtovima i voćnjacima.¹⁴³ Razdoblje poslije Domovinskog rata stvorilo je novu srednju klasu, potražnja za stanovima i bankovnim kreditima je eksponencijalno rasla, a građevinski su poduzetnici otkupljivali stare trešnjevačke kućice s vrtovima, rušili ih i gradili zgrade, sa što više katova i kvadrata, a koje često nisu poštivale zadane granice parcele. Navedeni procesi, unatoč tome što transformiraju Trešnjevku u atraktivnu

¹³⁹ Dragan Damjanović, *Zagreb arhitektonski atlas*, AGM, Zagreb, 2014., str.34.

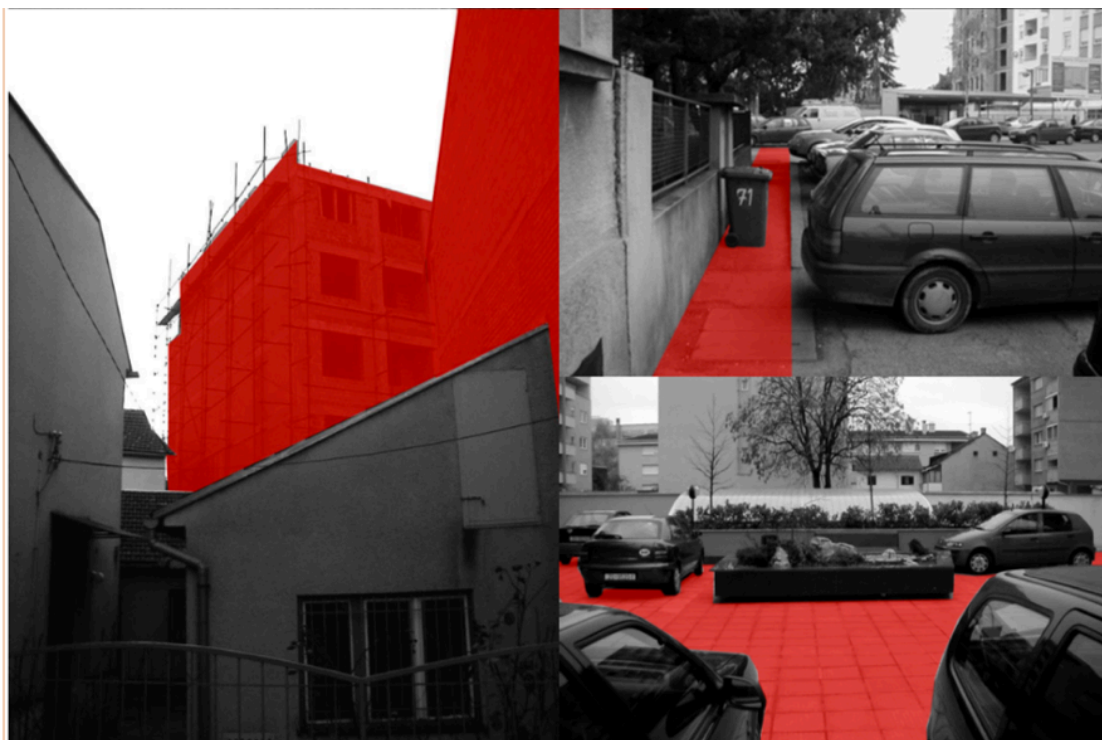
¹⁴⁰ Branko Siladin, *Gradotvorna arhitektura, Sportsko-poslovni kompleks "Cibona" u Zagrebu*, u: *Arhitektura 204-207*, 1988., str. 114.

¹⁴¹ Ognjen Čaldarović, *Urbano planiranje nekad i sad – tranzicijsko društvo i njegov urbanizam*, u: *Akteri društvenih promjena u prostoru; transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj*, ur: Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlatar, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2012., str. 32.

¹⁴² *ibid*, str. 31.

¹⁴³ Saša Šimpraga, *Zagreb, javni prostor*, Porfirogenet, Zagreb, 2011., str. 482.

poslovno stambenu gradsku zonu, događaju se neplanski i nekontrolirano i rezultiraju alijenacijom životnog prostora Trešnjevke.¹⁴⁴ Parcele za novogradnju se iskorištavaju preko maksimalnih kapaciteta, ne ostavljajući prostor za vrt, parking, nogostup, razmak među zgradama ili balkone koji onda prelaze gabarite parcele, pa prevladava sveukupni dojam zbijenosti. Postojeći nogostupi nerijetko su prenamijenjeni u divlje parkinge, a Zagrebparking je pločnike u Kranjčevićevoj ulici i Novoj cesti pretvorio u gradski parking, zbog čega je kretanje pješaka otežano. Ovakvo stanje neuređene preizgrađenosti i neskladni međusobni odnosi samostalnih, ali susjednih objekata stvaraju takozvano *3D zagađenje* i narušavaju osnovne preduvjete boravka u prostoru kao što su osvjjetljenje, ventilacija, adekvatan pristup te uređenje vanjskog i javnog prostora.¹⁴⁵

¹⁴⁴ *ibid.*, str. 484.

¹⁴⁵ Juraj Glasinović i Antun Sevšek, *Transformacija Trešnjevke 1990-2000: Sitni kapital u prostoru*, tekst je nastao u sklopu ciklusa istraživanja udruge Platforma 9,81 pod nazivom 3D Žurnal provedenih tijekom 2002. i 2003. godine, bez paginacije.

Slike 5., 6. i 7.. Trodimenzionalno zagađenje Trešnjevke

Povećanje gustoće gradnje nažalost nije pratio porast kvadrata zelenih površina, a one postojeće su često zapuštene i bez potrebnih sadržaja, primjerice dovoljnog broja klupa za sjedenje.

Industrijska baština Trešnjevke je djelomično zaboravljena i napuštena, a naočitiji primjer alarmantnog stanja je bivša tvornica svile, takozvana *Bubara*, djelo arhitektonskog poduzeća Hönigsberg i Deutsch i jedno od prvih većih arhitektonskih ostvarenja na Trešnjevci. Nakon nekoliko požara i dugogodišnjeg zanemarivanja *Bubara* se nalazi u terminalnoj fazi raspadanja, a njezina budućnost je neizvjesna. Lokacija parcele nalazi se na izrazito atraktivnom položaju, na samom sastajalištu Trešnjevke i Donjeg grada, stoga postoji veliki interes za prenamjenom. Objekt se zbog dugotrajne zapuštenosti i otežane prepoznatljivosti izvornog oblikovanja ne nalazi pod nikakvim oblikom spomeničke zaštite, što znači da nije upisan u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, niti je dio zaštićene povijesne urbane cjeline Grad Zagreb, a ne nalazi se ni na popisu zaštićenih objekata ili sklopova Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i

prirode.¹⁴⁶ Zbog toga što procesi urbane obnove nisu provedeni, na Trešnjevci postoje zapušteni i pauperizirani prostori,¹⁴⁷ poput bivše *Bubare*. Neki stručnjaci pretpostavljaju da će ovakve osiromašene lokacije postati potencijalna mjesta gentifikacijskih procesa.¹⁴⁸

Slika 8. *Bubara* u današnjem izdanju

Zbog izgradnje velikih shopping centara u rubnim dijelovima grada i nove gospodarske krize lokali i obrti u Tratinskoj i Ozaljskoj ulici, decumanusu Trešnjevke, masovno se zatvaraju i napuštaju, ostavljajući kvart bez osnovnih sadržaja.

Trešnjevački trg funkcionira kao neuralgično mjesto i nije trg u pravom smislu riječi. Krajem 2018. godine Grad Zagreb je raspisao natječaj za obnovu trga, a planirano je novo popločenje na sjevernoj strani, obnova skulpture i sanacija fontane koju je povodom Univerzijade osmislio Dinko Tabain. Projektantima fontane je jedan od glavnih naputaka dekorativno osvjetljenje, autorski potpis aktualnog zagrebačkog gradonačelnika.

¹⁴⁶ Dinko Duančić i Pia Sopta, *Bubara: Prošlost, sadašnjost i budućnost zagrebačke tvornice svile*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2014., str. 28.

¹⁴⁷ Anđelina Svirčić Gotovac, *Utjecaj društvenih aktera na procese gentifikacije i pauperizacije: primjer Zagreba*, disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju, Zagreb, 2009., str. 61.

¹⁴⁸ *ibid*, str. 130.

Slika 9. Pametna klupa na Trešnjevačkom trgu.

Trešnjevka je unatoč svim navedenim problemima poželjno mjesto za život i broj stanovnika je u stalnom statističkom porastu. Razlozi tomu su, iz percepcije stanovnika, dobra prometna povezanost sa gradskim središtem i ostalim dijelovima grada te solidna opremljenost potrebnim sadržajima.¹⁴⁹

7. Centar za kulturu Trešnjevka i Mapiranje Trešnjevke

U zaštiti i promicanju vrijednosti trešnjevačkog lokalnog identiteta važno je posebno istaknuti rad dviju organizacija- Centra za kulturu Trešnjevka i projekta Mapiranje Trešnjevke. Najvažnije čvorište umjetničkih aktivnosti i jezgru kulturnih zbivanja na Trešnjevci i danas predstavlja Centar za kulturu Trešnjevka. U sklopu Centra djeluju različite kulturne organizacije uključujući *Zagrebački glazbeni podij* koji okuplja 120 amaterskih glazbenih ansambala te Trešnjevačku plesnu scenu- *Treps* koja u okviru različitih manifestacija, projekata, programa i radionica doprinosi razvoju nezavisnog plesnog stvaralaštva. Kino *Triglav* u Okičkoj ulici neko je vrijeme funkcioniralo kao dio Centra, a po njegovom zatvaranju filmski programi premješteni su u kino dvoranu i video kabinet Centra.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Ivana Fabrični, *Formiranje identiteta kvarta na primjeru zagrebačke Trešnjevke*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju, Zagreb, 2017., str. 28.

¹⁵⁰ www.cekate.hr (pristup 12.1.19.)

Pod okriljem Centra u okviru *Teatra na Trešnjevci (TNT)* organizirana je platforma za kazališni izričaj, a ranije spomenuta *Galerija Modulor*, specijalizirana za prezentaciju, valorizaciju i revalorizaciju arhitektonsko-urbanističkih i dizajnerskih projekata, izvedbi i autora, djeluje kroz izložbe, radionice, javne tribine i projekcije filmova. Poticanje građanskog aktivizma i dijaloga kao i razvitak socijalnog i kulturnog kapitala misija su odjela za sociokulturne projekte *Cekate-a*, a kroz istraživačke projekte aktivno potiču izgradnju lokalnog kulturnog identiteta. Fedor Kritovac i Radovan Delalle, potaknuti *neuobičajeno brzim promjenama*¹⁵¹ trešnjevačke okoline, 1999. godine postavljaju u *Galeriji Modulor* izložbu naziva *Stara Trešnjevka na kraju stoljeća*. Izložba je bila podijeljena u dvije tematske cjeline: povijesno-urbanistički razvoj i urbane teme koje su služile poticanju debata o aktualnoj urbanoj problematici. Autori kroz prvu cjelinu potvrđuju da je gradnja na Trešnjevci u proteklom stoljeću kompleksno pitanje iz kojeg se puno može naučiti o uzorcima i posljedicama stvaranja gradske periferije, kao i promašajima urbanog planiranja koje je zbog opterećenosti različitim ideologijama nesposobno odgovoriti na prave probleme aktualne urbane prakse.¹⁵² Druga cjelina prepoznala je konkretne probleme aktualnog stanja kao što su konfliktne situacije i nedorečena urbanistička rješenja, nedostatak javnih gradskih površina, prostora za okupljanje i rekreaciju te otežano kretanje za sve sudionike u prometu, no autori se fokusiraju na pet glavnih urbanističkih preokupacija: na nisku stambenu izgradnju, naselje Prve stambene štedionice, središnji prostor uz tržnicu, javne gradske prostore i transformaciju niske stambene izgradnje tijekom 1990-ih. Dvadeset godina kasnije, možemo ustvrditi da su Delalleove i Kritovčeve brige i dalje aktualni problemi te da nikakav značajniji napredak nije ostvaren. Važni promicatelj, čuvar, i istraživač lokalnog identiteta Trešnjevke je grupa okupljenih oko portala *Mapiranje Trešnjevke*. Kroz organizirane tekstove o povijesti, sadašnjosti i budućnosti Trešnjevke te tematske šetnje kvartom i okolicom, radionice i foto-safarije približavaju zainteresiranima mitologiju i osobitosti četvrti.¹⁵³

8. Zaključak

Kroz kronološki tok povijesti Trešnjevke, od početka industrijalizacije krajem 19. stoljeća do danas, prikazani su najznačajniji primjerci arhitekture zadanog područja i objašnjene društvene pojave koje su ih formirale. Predstavljena je i vrijedna i nevrijedna arhitektonska baština Trešnjevke, te načini na koje su obje utjecale na prostorni identitet ovog zagrebačkog kvarta.

¹⁵¹ Radovan Delalle i Fedor Kritovac, *Stara Trešnjevka na kraju stoljeća*, katalog izložbe (9.12.-31.12.1999.), str. 2.

¹⁵² *ibid*, str. 7.

¹⁵³ <http://mapiranjetrešnjevke.com/o-nama/> (pristup 12.1.19.)

Procesi unutar protekla dva desetljeća doveli su do nove manifestacije fizičkog prostora Trešnjevke koji ne korespondira s povijesnim, društvenim ni simboličkim značenjima koji su tvorili identitet stare Trešnjevke. Izvorni karakter kvarta nije u potpunosti izgubljen i zaboravljen, u određenim predjelima četvrti je i dalje živo prisutan, no prigušen je od strane glasnijeg, novog (anti)identiteta brze i nekvalitetne izgradnje lišene gotovo uvijek estetske i vrlo često funkcionalne vrijednosti, motivirane isključivo privatnim interesima građevinskih poduzetnika. Urbanizam na Trešnjevci nije prisutan od devedesetih godina, pogotovo ne u smislu interdisciplinarnog angažmana stručnjaka i jasno propisanih zakona i pravila. Dobrih ideja i talentiranih stručnjaka ne nedostaje i postoje koherentni prijedlozi malih urbanističkih zahvata koji bi imali enormni pozitivni utjecaj na kvalitetu života Trešnjevčana, no oni se gotovo nikad ne realiziraju. Sadašnje nesuvislo stanje kvarta i kaotični hibridni identitet Trešnjevke rezultat su brojnih društvenih procesa koji su predstavljeni u radu, od kojih se posebno ističu radnička povijest naselja, promjene političkih uređenja, ratovi i popratne okolnosti te neplanska gradnja u ogromnom postotku i kroz period duži od stoljeća. Slučaj Trešnjevke nije izoliran i slični procesi su se odvijali na drugim zagrebačkim periferijama. Širenjem grada, Trešnjevka se je iz ruralnog naselja perifernog područja transformirala u širi centar Zagreba, a ovaj rad nastojao je približiti procese koji su pratili njezinu preobrazbu.

9. Popis literature:

Knjige:

1. Augé, Marc, *Nemjesta: uvod u moguću antropologiju supermoderniteta*, Naklada društva arhitekata, građevinara i geodeta, Karlovac, 2001.
2. Castells, Manuel, *City, Class and Power*, Macmillan Press, London, 1978.
3. *Crvena Trešnjevka*, ur. Drago Zdunić, Slobodan Žarić, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Spektar, Zagreb, 1982.
4. Damjanović, Dragan, *Zagreb. Arhitektonski atlas*, AGM, Zagreb, 2014.
5. Dellale, Radovan i Kritovac, Fedor, *Stara Trešnjevka na kraju stoljeća*, katalog izložbe (9.12.-31.12.1999.), Zagreb, 1999.
6. Duda, Igor, *U potrazi za blagostanjem, O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2005.
7. *Gradsko kazalište Trešnja 1999.*, monografija, ur. Hrvoje Hitrec, Zagreb, 1999.
8. Highmore, Ben, *Everyday Life and Cultural Theory*, Routledge, London, 2001.
9. Jukić, Tihomir, *Strukturalne promjene rubnih dijelova grada*- prilog proučavanju urbanističkog razvoja Zagreba, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb, 1997.
10. Jukić, Tihomir, *Urbanistička studija preobrazbe središnjeg područja Trešnjevke*, Grad Zagreb, Zavod za planiranje razvoja grada i zaštitu čovjekova okoliša, Zagreb, 1998.
11. Krstić, Branislav (urednik), *Čovjekova sredina i prostorno uređenje u Jugoslaviji*, Beogradsko izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1979.
12. Lefebvre, Henri *The Production of Space*, Blackwell, Oxford, 1991.
13. Lynch, Kevin, *The Image of the City*, MIT Press, Boston, 1960.
14. Margaretić Urlić, Renata, *Slavko Jelinek*, Udruženje hrvatskih arhitekata, Zagreb, 2009.
15. Paladino, Zrinka, *Zagreb Antivodič*, Meandarmedia, Zagreb, 2017.
16. Premerl, Tomislav, *Zagreb grad moderne arhitekture: stoljeće zagrebačke arhitekture*, Durieux, Zagreb, 2002.
17. Radović Mahečić, Darja, *Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba*, Horetzky, Zagreb, 2002.
18. Svirčić Gotovac, Anđelina, *Utjecaj društvenih aktera na procese gentrifikacije i pauperizacije: primjer Zagreba*, disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2009.
19. Šarinić, Jana i Čaldarović, Ognjen, *Suvremena sociologija grada: Od nove urbane sociologije prema sociologiji urbanog*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2015.

20. Šimpraga, Saša, *Zagreb, javni prostor*, Porfirogenet, Zagreb, 2011.

Poglavlja u knjigama:

1. Badovinac, Tomislav, *Osnovna obilježja razvoja grada Zagreba*, u: *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, ur. Tomislav Badovinac, Savez društava "Josip Broz Tito" Hrvatske, Zagreb, 2004.
2. Margaret Crawford, *Indrouction*, u: *Everyday Urbanism*, ur: John Leighton Chase, Margaret Crawford, John Kaliski, The Monacelli Press, New York, 2008.
3. Čaldarović, Ognjen, *Urbano planiranje nekad i sad – tranzicijsko društvo i njegov urbanizam*, u: *Akteri društvenih promjena u prostoru; transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj*, ur: Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlata, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2012.
4. Domljan, Žarko, *Arhitektura XX stoljeća u Hrvatskoj*, u: *Umjetnost na tlu Jugoslavije, Arhitektura XX vijeka*, ur. Z. Manević et.al., Spektar Zagreb, 1986.
5. Jukić, Tihomir, *Strateški projekti u kontekstu provedbe urbanističkih planova-komparacija hrvatskih i europskih iskustava* u: *Akteri društvenih promjena u prostoru; transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj*, ur: Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlata, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2012.
6. Kalanj, Rade, *Henri Lefebvre kao sociolog svakidašnjeg života*, u: *Henri Lefebvre, Kritika svakidašnjeg života*, Naprijed, Zagreb, 1988.
7. Maković, Zvonko, *Predgovor*, u: *Šezdesete u Hrvatskoj- Mit i stvarnost*, katalog izložbe (26.travnja – 30. rujna 2018.), Muzej za umjetnost i obrt, Školska knjiga, Zagreb, 2018.
8. Mutnjaković, Andrija *Zgrada kao urbana predstava*, u: *Gradsko kazalište Trešnja 1999.*, monografija, ur. Hrvoje Hitrec, Zagreb, 1999., str.
9. Stipetić, Vladimir, *Stambene prilike u Zagrebu*, u: *Zagreb i Hrvatska u Titovo doba*, ur. Tomislav Badovinac, Savez društava "Josip Broz Tito" Hrvatske, Zagreb, 2004.

Članci:

1. Bassand, Michel, *Za obnovu urbane sociologije: Jedanaest teza*, u: Sociologija, Vol. XLIII (2001), N.4.
2. Crljenko, Ivana, *Izraženost identiteta u gradskoj toponimiji kvarnerskih i istarskih gradova*, Hrvatski geografski glasnik, 70 (1),

3. ČIP XII/152, studeni 1965., 1, naslovnica
4. Franković, Eugen, *Društveni aspekti generalnog urbanističkog plana grada Zagreba*, Život umjetnosti, 1973, 19/20
5. Jasna Galjer, Iva Ceraj, *Uloga dizajna u svakodnevnom životu na izložbama Porodica i domaćinstvo 1957.-1960. godine*, u: Radovi Instituta za povijest umjetnosti 35, Zagreb, 2011.
6. Juraj Glasinović i Antun Sevšek, *Transformacija Trešnjevke 1990-2000: Sitni kapital u prostoru*, tekst je nastao u sklopu ciklusa istraživanja udruge Platforma 9,81 pod nazivom 3D Žurnal provedenih tijekom 2002. i 2003. godine.
7. Gomboš, Stjepan, *Tvornica Električnih strojeva Rade Končar u Zagrebu*, u: Arhitektura 11-12, 1950.
8. Ivanković, Vedran, „Moskovski boulevard- Ulica grada Vukovara u Zagrebu 1945.-1956. godine: Arhitektura i urbanizam na razmeđu istoka i zapada”, u: *Prostor*, Vol 14, No 2 (32), 2006.
9. Jukić, Tihomir, *Strateški projekti u kontekstu provedbe urbanističkih planova-komparacija hrvatskih i europskih iskustava u: Akteri društvenih promjena u prostoru; transformacija prostora i kvalitete života u Hrvatskoj*, ur: Anđelina Svirčić Gotovac i Jelena Zlatar, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2012.
10. Maroević, Ivo, *Zagrebačka arhitektura osamdesetih godina*, Radovi instituta za povijest umjetnosti, 16, 1992.
11. *** *Na-ma (Narodni magazin) na Trešnjevci u Zagrebu*, Arhitektura 3-4, 1961, 8
12. Radović Mahečić, Darja, *Socijalno stanovanje međuratnog Zagreba*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 17/1993., br 2.
13. Siladin, Branko, *Gradotvorna arhitektura, Sportsko-poslovni kompleks "Cibona" u Zagrebu*, u: Arhitektura 204-207, 1988.
14. Soprano, Fernando, *40 godina Trešnjevačke ljepotice.*, u *Glas Trešnjevke*, br. 8, 2009.
15. Štulhofer, Ariana, *Prilog istraživanju povijesti izgradnje športsko-rekreacijskih objekata u Zagrebu*, u: *Prostor* Vol.3. (1995), No.1 (9).
16. Zekić, Jasenko, *Univerzijada '87.-drugi ilirski preporod*, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 39 No. 2, 2007.
17. Žunić, Alen. *"Technical museum of Zagreb."* *Presjek: časopis za detalj u arhitekturi* 1.4, 2011.

10. Popis mrežnih izvora:

1. Muzej grada Zagreba (www.mgz.hr)
2. Mapiranje Trešnjevke (www.mapiranjetrešnjevke.com)
3. Grad Zagreb službene stranice (www.zagreb.hr)

11. Popis slikovnih priloga:

1. Slika 1. (str. 13.)- izgradnja škole na Selskoj cesti (<http://os-asenoe-zg.skole.hr/skola/povijest>) (pristup 5.2.19.)
2. Slika 2. (str. 15.)- Naselje Istrana i invalida 1930., Državni arhiv (<https://www.tportal.hr/kultura/clanak/sjajne-fotografije-vracaju-nas-u-proslost-zagrace-tresnjevke-foto-20171130/slika-50aab90f2d41276d03489016360bb517>) (pristup 5.2.19.)
3. Slika 3. (str. 24.)- Trešnjevačka ljepotica (<http://pogledaj.to/arhitektura/setnja-do-tresnjevacke-ljepotice/>) (pristup 5.2.19.)
4. Slika 4. (str. 29.) - detalj fasade Gradskog kazališta Trešnja (<http://mapiranjetrešnjevke.com/kvartovi/stara-tresnjevka/kazaliste-tresnja/> autor Hrvoje Delić) (pristup 5.2.19.)
5. Slike 5.,6. i 7. (str. 32.)- trodimenzionalno zagađenje Trešnjevke (Slikovni materijal preuzet iz rada Juraja Glasinovića i Antuna Sevška: Transformacija Trešnjevke 1990-2000: Sitni kapital u prostoru, tekst je nastao u sklopu ciklusa istraživanja udruge Platforma 9,81 pod nazivom 3D Žurnal provedenih tijekom 2002. i 2003. godine)
6. Slika 8. (str. 34.)- Bubara u današnjem izdanju (<http://pogledaj.to/arhitektura/neizvjesna-buducnost-tresnjevacke-bubare/>) (pristup 5.2.19.)
7. Slika 9. (str. 35.)- Pametna klupa na Trešnjevačkom trgu, iz Facebook grupe *Naša Trešnjevka, naš kvart* (pristup 5.2.19.)

SUMMARY

The main focus of this paper is based on the dynamics of the interaction between the space and its consumer, that is, the society, on the urban example of Trešnjevka in Zagreb. The transformation of architecture and everyday life on Trešnjevka, as well as its spatial identity, is divided into several phases. The first phase covers the period from the second half of the nineteenth century to the end of the First World War, when the identity of Trešnjevka begins to form into a workers area as a consequence of industrialization and building the new railway. The period between two world wars or the second phase is marked by a huge demographic expansion in Zagreb and unsuccessful strategies for handling this new social situation resulting in a lack of spatial continuity and the emergence of illegal construction. During this time, the terrible conditions of life on the outskirts culminate into a serious social problem causing an awareness towards building healthier and safer living solutions for the new population of workers and their families. The next stage starts with the end of the Second World War, in which the main architectural task is to rebuild damaged areas and work on the industrialization of the country. This caused intensified investing in factories and railway construction and less in residential buildings. The new political ideology imposed a new organizational structure of architectural and urbanistic activities. Some of the best architects of their time, such as Marijan Haberle, Mladen Kauzlarić, Stjepan Gomboš, Slavko Jelinek, Marijan Hržić and Andrija Mutnjaković left their mark on Trešnjevka. The quality of everyday life has been increased in this phase by a growth of recreational and cultural facilities. Political events around Croatia's independence started the last phase which consists of severe privatization and mass construction. Complete usurpation of space and identity is caused by a sudden transition from low to high buildings and maximum compliance with the investor instead of the residents. The industrial heritage of Trešnjevka is abandoned and forgotten. Due to the opening of new shopping malls on the outskirts of the city as well as the economic crisis, shops are forced to close, leaving Trešnjevka's residents without solutions for their basic needs.

KEY WORDS: architecture, everyday life, spatial identity, Trešnjevka, urbanism.